rekenschap

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR WETENSCHAP EN CULTUUR

Humanistisch Opleidings Instituut
BIBLIOTHEEK
Postbus 797 - 3500 AT Utrecht

UVH
UNIVERSITEIT
HUMANISTIEK

BIBLIOTHEEK
Van Asch van Wijckskade 28
3512 VS Utrecht
Tel: (030) 239 01 99

VAN VROUWEN- TOT MANNENEMANCIPATIE
C.O.C. EN HUWELIJK
AANLEG EN MILIEU
OP ZOEK NAAR EEN MENTALITEIT

MRT. 1974 nr. 1
21e JAARGANG

DE UITLEENTERMIJN LOOPT AF OP:

MULTATULI
2 maart 1820 - 19 februari 1887

Ideeën

6. De slotsom der oordeelvellingen van veel onbekwame mensen, waarborgt niet meer kans op juistheid, dan 't oordeel van één onbekwaam mens.
10. De jeugd moet zich oefenen in 't bepalen.
19. Wanneer ik iets beweer dat me morgen anders toeschijnt, zal ik u dat zeggen vóór overmorgen. Ja, ik zal een tekening die me onjuist voorkomt, uitwissen met meer spoed dan ik maakte in 't tekenen.
34. Mijn Ideeën zijn de „Times" van mijn ziel. (Dit blad gaf de stemming weer van de meerderheid van de natie)
37. Als ik doof was, zou 'k niet kunnen schrijven.
46. Ik geef wenken, geen regels.
49. Als 'n hardloper z'n been breekt, is 't bal paré bij de kruipers.

INHOUD

Hans Freudenthal	Het jaar van de komeet / 1
Rob Tielman	Van vrouwen- tot mannenemancipatie / 4
Max Rood	C.O.C. en huwelijk / 9
J. Scheltens	Aanleg en milieu / 13
A. v. d. Giezen	Opus Dei / 19
P. Krug	Boekbespreking / 25
	Op zoek naar een mentaliteit / 28
D. v. d. Kellen	Polemiek over euthanasie / 32
P. Spigt	Notities van een lezer / 34
P.K.	Actualiteiten / 40

Het jaar van de komeet

Hoe zal 1974, als het afgelopen is, te boek staan? Als het jaar van de geweldige komeet, die een flop werd? Dit is nu in 't begin van 't jaar in elk geval het enige dat als een paal boven water staat. Wordt het ook het jaar van de oliecrisis, die een flop werd, van de vrede die een flop werd, en een vredesengel idem? Het is moeilijk een actueel stuk te schrijven dat, als het verschijnt, nog steeds actueel is. Maar hoe dan ook, waar het jaar 1974 ook op uitdraait, op een goed of slecht wijnjaar, op aardbevingen en uitbarstingen, oorlog of vrede, epidemieën, revoluties, de dood van staatslieden en wat verder helderzienden plegen te voorspellen — met de komeet hebben de gebeurtenissen niets uitstaande. Kometen zijn onbeduidende brokjes materie, geen tekenen en wonderen. Waarom hebben ze dan toch de mensen tot niet lang geleden doen schrikken en vrezen? Omdat de hemelse kontreien anders dan de ondermaanse een toonbeeld van orde, van voorspelbaarheid zijn. Waar regelmaat heerst, zijn er geen verrassingen, ten goede of ten kwade. Op zon, maan en planeten, op de vaste sterren kan je bouwen. Een komeet leek iets afwijkends, een boodschap, een waarschuwing dat de maat vol was. We weten nu beter, maar desondanks blijft zo'n komeet een buitenbeentje. Hij was ons lang te voren aangekondigd en hij was precies op tijd op zijn post; alleen zijn helderheid was niet wat ons beloofd was. Maar ook als hij tien keer zo helder was geweest, hadden we er niets aan gehad — althans wij in deze streken — want het weer werkte niet mee. Het weer is een tikkeltje aardser dan een komeet en daarom nog minder voorspelbaar.

En we willen zo graag voorspellen. Het is een behoefte, de behoefte aan veiligheid. En al kunnen we het onvermijdelijke niet afwenden, dan willen we op zijn minst weten hoe onze eigen handelingen het gebeuren kunnen beïnvloeden, om waar er keuze is, het beste te kiezen (het minst slechte — zeggen pessimisten). Natuurwetenschappen en techniek hebben ongekende mogelijkheden geschapen. Je kunt voedsel produceren voor iedereen, huizen bouwen zo dat ieder een dak boven zijn hoofd heeft, je kunt ziekten praktisch gesproken uitbannen, je kunt iedereen leren lezen en schrijven — ga zo maar door. Wel, er zijn beperkingen, je kunt bijvoorbeeld niet iedereen een reisje naar de maan garanderen. Maar komt het daar op aan? Zeg dat maar, een halve eeuw geleden zou je dit antwoord ook hebben gegeven, als iedereen een auto had willen hebben. Maar ik bedoel een ander soort beperkingen. Ik somde net op, wat allemaal tegenwoordig kon. Het klopt, ik had de lijst willekeurig kunnen uitbreiden. Het

kan allemaal, het kan alleen niet allemaal tegelijk, en dit betekent praktisch dat er maar heel weinig kan. Het klinkt anders zo eenvoudig. Het Romeinse schip van Zwammerdam te redden — je redt het met een half miljoen, een stuiver per Nederlander. De hongersnood langs de Sahara — als elke Nederlander een gulden gaf, kon je er 20.000 mensen het leven mee redden. De ontwikkelingshulp elk jaar maar met een tiende procent van het nationaal inkomen opvoeren — het kost je per dag een sigaret minder. De schoolplicht met een jaar verlengen — het is maar een paar tientjes per Nederlander (als je er tenminste de leraren voor hebt en een idee, wat je met die leerlingen in dat jaar wilt doen). Het hele milieuprobleem is voor jaarlijks honderd gulden per hoofd van de bevolking de wereld uit. Ga zo maar door en tel het allemaal op.

Het vertrouwen in de wetenschap is onbeperkt. Zelfs Paus Paulus V heeft er blijk van gegeven met zijn uitspraak dat het de wetenschap was die dan maar de voedselproblemen voor een onbeperkt groeiende mensheid op moest lossen. Hij deed die uitspraak nog in het tijdperk van voor de opwinding over milieuproblematiek. Tegenwoordig zou je bij het bevolkingsvraagstuk, de voedsel- en milieuproblematiek in één adem noemen en misschien nog enkele andere problematieken. Het kan allemaal, alleen niet allemaal tegelijk.

De Club van Rome heeft ons voor een niet te verre toekomst, wanneer de grondstoffen uitgeput raken, rampen voorspeld. Nu kun je zelf kometen, als je ze eenmaal hebt ontdekt, op de seconde nauwkeurig signaleren, maar in het ondermaanse bega je nog al eens blunders. Stel je voor dat iemand constateert dat de toren van Pisa elk jaar één graad meer helt en dan concludeert dat hij „dus" over negentig jaren plat zal liggen. Wel, dat is hoe de Club van Rome redeneert — je noemt het ook extrapoleren. Maar de toren van Pisa hoeft niet op de volle 90 graden te wachten voor hij besluit in te storten. Lang voor schaarste een ramp zou worden, komen er critieke instabiliteiten. Er is globaal *nog een overvloed van aardolie, maar het* lokale *tekort van 10 % in de Verenigde Staten is ruimschoots voldoende voor een crisis. Die crisis is trouwens — vóór de Club van Rome — al in 't midden van de jaren zestig voor 't begin van de jaren zeventig serieus voorspeld — niet door professionele zwartkijkers. Had er eerder iets aan gedaan kunnen worden? Het was toen wat je noemt geen haalbare kaart. Politici prefereren* Realpolitiek. *Kijken in een te verre toekomst is er niet bij, kan er wellicht ook niet bij.*

De wetenschap kan immers alle problemen oplossen. Kernfusie schijnt de oplossing voor het energieprobleem te zijn, maar we zijn er nog lang niet aan toe, en van de addertjes in het gras daaromheen weten we nog niets. Kernsplijting zal het moeten overbruggen, met alle bezwaren, die de wetenschap wel onderkend heeft. Zon, wind, weer, getijden als energiebron? Zijn dit werkelijk zo onverdacht schone energiebronnen als ijverige propagandisten ons willen doen geloven? Wel, een paar heliostaten, windmolens, stuwwerken kunnen geen kwaad. Maar als je er energie mee wilt verzamelen in hoeveelheden, die meetellen — wat zijn daar de gevolgen van? Op grote schaal energie uit de zonnestraling en wind te winnen — betekent dit niet energie-onttrekking aan atmos-

feer en stratosfeer waarvan we de gevolgen voor het klimaat totaal niet kennen? Met gigantische kunstwerken in de oceanen getijden-energie winnen — betekent dit niet omwentelingsenergie aan de aardbol onttrekken, met als gevolg een — zij het steeds maar miniem, maar in de loop der tijden accumulerende — uitdijing van de daglengte en langzaam opsnoepen van de aardse omwentelingsenergie. Er is geen beter voorbeeld om te laten zien hoe globaal — de hele aardbol aangaande — de problematiek is.
De wetenschap kan heel wat problemen aan, maar niet allemaal tegelijk. Er moet gekozen worden en wel op globale schaal, waar de beslissingsstructuren ontbreken, en dit terwijl zelfs nationaal nog geen politicus meer durft uit te spelen dan de haalbare kaart.
Een dilemma. Is zijn oplossing een haalbare kaart?

H.F.

Van vrouwen- tot mannenemancipatie

Een oriëntatie

Het begrip „vrouwenemancipatie" is geen onbekend begrip meer. Toch is het de vraag of iedereen er hetzelfde onder verstaat, en of de verbanden met andere sociale vraagstukken voor iedereen duidelijk zijn. Eén van de eerste onduidelijkheden rond de vrouwenemancipatie is bijvoorbeeld de vraag of deze emancipatiebeweging alleen of voornamelijk een zaak is voor vrouwen. De gedachtengang van velen luidt ongetwijfeld: er zijn vrouwen die (terecht of ten onrechte) van mening zijn dat zij vergeleken bij mannen achtergesteld worden, en die vrouwen komen voor hun belangen op. Vaak wordt dan gedacht aan bewegingen als Dolle Mina of Paarse September, en daarmee houdt voor velen de kennis omtrent het vrouwenemancipatie-streven wel op. De vraag die in dit artikel gesteld wordt, luidt: wat is er op het ogenblik in Nederland gaande met betrekking tot de vrouwenemancipatie, en wat zou een organisatie als bij voorbeeld het Humanistisch Verbond op dit gebied kunnen doen?

Waarom vrouwenemancipatie?

In onze maatschappij wordt een groot onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen. Van mannen verwacht men heel andere dingen dan van vrouwen. Mannen worden geacht sterker, doortastender, aktiever, intelligenter enzovoorts, te zijn dan vrouwen.

Deze verwachtingen komen voortdurend en indringend op ons af. Het begint al bij de opvoeding: als een jongetje valt en begint te huilen, dan hoor je al gauw: „Stoere jongens huilen niet".

Een meisje mag rustig uithuilen en wordt getroost. Jongens spelen met auto's, meisjes met poppen. Jongens gaan later werken en trouwen, meisjes gaan trouwen en kinderen krijgen.

Vroeger — en vaak nog steeds — werden deze rolverwachtingen vanzelfsprekend gevonden. Geleidelijk aan zijn steeds meer mensen zich gaan afvragen of dat wel zo vanzelfsprekend moet zijn. Mensen moeten zich aanpassen aan bepaalde verwachtingen, terwijl zij zich erg ongelukkig voelen àls zij zich aan die verwachtingen aanpassen. Want niet iedere man vindt dat hij nou zo nodig altijd de sterkste moet zijn, of de aktiefste, of de intelligentste. Er zijn ook mannen die meer hun gevoelens willen laten blijken, die meer bij de opvoeding van hun kinderen betrokken willen worden, die meer voelen voor een zogenaamd „vrouwelijk" beroep (wat dat dan ook zijn

mag), en die ook wel eens een tijdje thuis willen blijven en niet iedere dag naar hun werk te hoeven gaan. Omgekeerd zijn er steeds meer vrouwen die het thuis-zitten zat zijn, die ook wel eens een leidinggevende funktie willen bekleden, die niet altijd gedwongen willen worden te koken, en die zichzelf bepaald niet als een tweederangsburger(es) beschouwen. Al deze mensen zullen vroeg of laat bemerken hoe dwingend rolpatronen zijn, hoe moeilijk het is tegen bestaande verwachtingen in te gaan, en hoeveel er nog zal moeten veranderen voordat iedereen zijn of haar leven kan indelen zoals hij of zij zelf wil.
Om niet alleen te staan in deze strijd tegen bestaande rolpatronen, en om samen meer te kunnen veranderen dan ieder voor zich, gaan mensen zich aaneensluiten.
Hoe is dat in Nederland gegaan?

De tweede feministische golf
In het begin van deze eeuw waren allerlei vrouwenemancipatie-groepen aktief, vooral in de strijd voor het vrouwenkiesrecht. In bepaalde opzichten heeft deze zogenaamde eerste feministische golf sukses gehad, bijvoorbeeld in het bereiken van het algemeen kiesrecht voor vrouwen. In de meeste opzichten echter is deze golfbeweging mislukt — vooral omdat wettelijke veranderingen lang niet altijd maatschappelijke veranderingen inhouden.

In de zestiger jaren kwam de zogenaamde tweede feministische golf tot stand. In Nederland wordt deze ontwikkeling vooral gekenmerkt door het ontstaan van Man-Vrouw-Maatschappij en Dolle Mina. MVM richtte zich vooral op het bereiken van konkrete verbeteringen (gelijk inkomen, kresjes, gelijke kansen bij het onderwijs, enzovoorts). Dolle Mina is vooral bekend geworden door de vaak „ludieke" akties (vrouwenplasrecht), de arbortusakties en het „werkende wijven-plan". Daarbij is Dolle Mina zichzelf gaan zien als een socialistische organisatie, terwijl MVM zich niet op een bepaalde partijpolitieke lijn stelde.
Geleidelijk aan zijn overal in het land de zogenaamde vrouwenpraatgroepen ontstaan, die zich vooral richten op het bewustworden of -maken van vrouwen van hun onderdrukking.
Verder zijn er ook steeds meer homoseksuele vrouwen zich bewust geworden van de diskriminatie die zij als homoseksueel en als vrouw ondergaan (zie bijvoorbeeld de Groep-7152 en het COC).
Tenslotte heeft de (overigens zeer kleine) groep Paarse September enige bekendheid gekregen, o.a. door de stellingname dat homoseksualiteit een politieke keuze zou zijn en door de weigering met mannen in diskussie te treden.
Een specifiek Amsterdams verschijnsel is nog het „Vrouwenhuis", dat alleen voor vrouwen toegankelijk is.
Wat zijn nu de achtergronden van deze groepen en verenigingen, en waarom deze organisatorische verdeeldheid?

Doel en middel

De bestaande organisatorische verdeeldheid is niet een toevallig gegeven. Er achter steken grote verschillen in opvatting ten aanzien van doelstellingen en te gebruiken middelen met betrekking tot vrouwenemancipatie.

Allereerst is er de (vooral uit Amerika overgewaaide) opvatting dat de oorzaak van de huidige achterstelling van vrouwen gelegen is in het feit dat onze maatschappij een mannenmaatschappij zou zijn. Alleen de vrouwen zelf zouden (in deze opvatting) deze achterstelling kunnen bestrijden. De mannen worden als vijanden gezien. In plaats van het patriarchaat wordt het matriarchaat bepleit. Deze opvatting komt het dichtst bij die van Paarse September.

Een tweede benadering (die in Nederland bij Dolle Mina terug te vinden is) stelt dat de diskriminatie van vrouwen een gevolg is van het feit dat wij in een kapitalistische maatschappij leven. Alleen door onze maatschappij socialistisch te maken, kan vrouwenemancipatie bereikt worden.

Een derde benadering stelt dat de vrouwenemancipatie niet op zichzelf kan worden gezien. De achterstelling van vrouwen is (in deze redenering) het gevolg van bestaande normen- en rollenpatronen die ontplooiingsmogelijkheden van vrouwen, maar ook van groepen als homoseksuelen en van mannen belemmeren.

Men stelt dan dat de bestaande man-vrouw-rolpatronen zowel mannen als vrouwen benadelen, en dat de uitsluitende gerichtheid op het huwelijk zowel voor mannen als vrouwen, en zowel voor heteroseksuelen als homoseksuelen ontplooiingsremmend werkt.

Deze benadering is vooral in MVM en het COC terug te vinden.

Zo hebben beide organisaties onlangs besloten tot een nauwere samenwerking. Het COC heeft in 1973 in een nota **Samenleven en niet trouwen** een voorstel ontwikkeld waarin ruimte wordt geschapen voor andere relaties dan die van het traditionele huwelijk (bijvoorbeeld: konkubinaten, vriendenen vriendinnenparen, kommunes, e.d.). De huidige wetgeving kent slechts gehuwden en ongehuwden, en werkt bovendien het voortbestaan van het traditionele huwelijk in de hand (bijvoorbeeld door meestal alleen uit te gaan van de man als kostwinner). Die nota van het COC sluit goed aan bij het inmiddels door MVM gestarte projekt tegen diskriminatie in wetgeving en overheidsbeleid.

Uitgangspunt van COC en MVM is dat emancipatie moet inhouden dat gestreefd wordt naar een maatschappij waarin iedereen vorm kan geven aan eigen bestaan zonder onnodige ontplooiingsremmingen. Daarbij speelt zowel mentaliteitsverandering (voorlichting) als struktuurverandering (wetsverandering) een rol.

Door de eerstgenoemde benadering (Paarse September) wordt hier tegenover gesteld dat de voorgestelde veranderingen te weinig wezenlijk zijn. Het is evenwel niet eenvoudig te achterhalen wat onder wézenlijke veranderingen

verstaan wordt vanuit deze benaderingswijze. Een vervanging van patriarchaat door matriarchaat alleen doet vrezen dat men dan in de toekomst in plaats van door de kat door de hond gebeten gaat worden. Zowel het ene als het andere stelsel legt patronen op, en beide gaan niet uit van het zelfbeschikkingsrecht van man en vrouw.
Door het COC is Paarse September verweten een vrouwenapartheidspolitiek te voeren. Bij deze kritiek moet men weten dat het COC zelf een ontwikkeling heeft doorgemaakt van een vereniging van homofielen tot een vereniging tot integratie van homoseksualiteit. Net zoals bij de meeste homoseksuelen in het (nabije) verleden, blijkt er bij veel vrouwen de behoefte te bestaan om zonder de aanwezigheid van mannen zichzelf te kunnen (her)ontdekken. Daarom heeft het COC besloten de vorming van voor mannen gesloten praatgroepen toe te staan, mits dit isolement niet als een einddoel maar als een tussenfase wordt gezien.
De diskussie tussen de eerstgenoemde en de tweede benadering (Dolle Mina) ziet er in grote lijnen als volgt uit. Paarse September stelt dat het socialisme de vrouwenemancipatie als een ondergeschikt punt heeft behandeld, en vanuit Dolle Mina wordt dit wel gedeeltelijk toegegeven maar als een te veranderen situatie gezien. Bovendien wordt Paarse September verweten zich als het ware sekse-racistisch op te stellen door alleen uit te gaan van vrouwen en te weigeren met mannen die mee willen werken in zee te gaan.

De diskussie tussen de tweede en de derde benadering (MVM, COC) is minder fel gevoerd. Dolle Mina hecht alleen een grotere waarde aan het socialistische karakter van de vrouwenemancipatie, terwijl COC en MVM zich niet partijpolitiek willen binden. Dit betekent niet dat laatstgenoemde organisaties geen belangrijke maatschappelijke veranderingen zouden voorstaan, maar dat zij huiverig zijn zich een etiket op te laten plakken.

Het is niet verwonderlijk dat deze veelheid van meningen voor vele buitenstaanders verwarrend is.
Toch is het belangrijk om deze diskussies te volgen omdat hier zeer wezenlijke vraagstukken aan de orde zijn.
Het is daarom jammer dat het Humanistisch Verbond zich nog weinig op dit gebied heeft begeven.

Vrouwenemancipatie en HV
Een zeer belangrijk levensbeschouwelijk vraagstuk rond de vrouwenemancipatie is de vraag of deze alleen een belang is van vrouwen of dat er een zaak mee aan de orde gesteld is die iedereen ter harte zou moeten gaan.
Een vergelijking trekkend met bijvoorbeeld de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika en de diskriminatie van homoseksuelen, kan men vanuit het humanisme stellen dat ieder onrecht de ene mens aangedaan, de ander tot zorg moet strekken. Een ontwikkeling waarbij groepen alleen naar hun enge groepsbelang zouden

kijken, en zich niets zouden aantrekken van andere groepen, leidt tot wat men zou kunnen noemen sociaal egoïsme. Men maakt de indruk vanuit sociale bewogenheid op te komen voor een groep onderdrukten, maar men pakt het probleem zo aan dat als het streven slaagt er weer nieuwe onderdrukten ontstaan.
Vooral in Amerika is dit verschijnsel veelvuldig op te merken, en het zou zeer te betreuren zijn als deze vorm van egoïsme ook in Nederland op grote schaal zou gaan voorkomen.
Daarom is het belangrijk te zien dat werkelijke vrouwenemancipatie slechts mogelijk is als tegelijkertijd ook mannenemancipatie plaats vindt. Anders gezegd: pas als iedereen gelijkwaardig behandeld wordt, is het einddoel van iedere emancipatie bereikt. Het is te hopen dat vanuit een levensbeschouwelijke organisatie als het Humanistisch Verbond een doordenking van doelstellingen rond de vrouwenemancipatie gestimuleerd kan worden.

Rob Tielman

Literatuur

Diegenen die zich verder in de vrouwenemancipatie willen verdiepen, kunnen misschien een eind op weg komen door de onderstaande literatuur:
De tweede golf; 5 jaar vrouwenemancipatie in Nederland (1968-'73); Hanneke van Buuren; in: Ons Erfdeel, jrg. 16, nr. 4, pp. 19-37; Rekkum, 1973.
Eronderuit; MVM-brochure (Pastoorswarande 12 Den Haag); 1973.
De seringen bloeien, of hoe homoseksuele vrouwen uit het vergeetboek komen; Dialoogreeks-4 (Frederiksplein 14 Amsterdam); 1973.

C.O.C. en huwelijk

In de Dialoogreeks (uitgave van de aan het COC gelieerde stichting Dialoog) verscheen enige tijd geleden een publicatie genaamd „Samenleven en niet trouwen". Zoals van Dialoog te verwachten viel, beoogt de publicatie veranderingen tot stand te brengen voor homofiele relaties, al hebben de beide schrijvers (Dr. Mr. C. J. Straver en Drs. J. Ph. Sterken) zich daartoe niet beperkt. Zij betrokken ook heterofiele relaties die geen huwelijk vormen in hun beschouwingen en besteden ook aandacht aan relaties van verschillende mannen en/of vrouwen, die gezamenlijk samenleven. In deze bespreking wil ik graag enkele kanttekeningen bij die publicatie plaatsen, waaraan algemene opmerkingen vooraf gaan.

1. Men weet dat het COC dè organisatie is die aan homofilie in Nederland een gezicht heeft gegeven. De verenigingsvorm gekozen hebbende, was het COC afhankelijk van koninklijke goedkeuring om als rechtspersoon te kunnen bestaan. Voor een vereniging, die kantoorruimte moet huren, personeel moet kunnen aanstellen e.t.q. een essentiële zaak, temeer nu bestuursleden van een niet koninklijk goedgekeurde (en dus rechtens niet bestaande) vereniging persoonlijk aansprakelijk zijn voor elke verplichting die een dergelijke vereniging aangaat. Hoewel in het algemeen het verkrijgen van de bedoelde goedkeuring een formaliteit pleegt te zijn, heeft het COC vele jaren moeten werken als (rechtens) niet bestaande vereniging doordat het de goedkeuring niet kreeg.

Bekend is de betrekkelijk recente weigering van de Minister van Justitie in het Kabinet de Jong (Polak), in appèl door de Kroon bevestigd. Wat minder bekend is een eerdere weigering van de toenmalige Minister van Justitie Samkalden (Kabinet Cals), die de mening van zijn ambtgenoot van Sociale Zaken Veldkamp in-won en van die te horen kreeg dat homofilie een ziekte was die moest worden genezen. Een mening die nog geen 10 jaar later door niemand meer wordt verdedigd, behoudens door de Evangelische Omroep. Weer een sprekend voorbeeld, hoeveel in hoe korte tijd werkelijk verandert. Het was tenslotte het Kabinet Den Uyl, dat recent de lang geweigerde goedkeuring verstrekte. Het alom gegroeide inzicht dat homofielen geen te behandelen afwijkenden zijn doch mensen die op grond van hun menselijke waardigheid recht op erkenning van hun gelijkwaardigheid hebben, werd daarmee in een

concrete beleidsdaad (tenslotte) vertaald. Het COC bestaat derhalve sinds kort ook rechtens. Wie enigszins weet hoe moeilijk geschikte mensen voor bestuursfuncties gevonden kunnen worden, kan zelf nagaan hoe dat met bestuurders die persoonlijke aansprakelijkheden moesten aanvaarden, geweest moet zijn. Dat een aktief bestuur ondanks de jarenlange, hiervoren nog eens gereleveerde, discriminatie een motor voor de emancipatie der homofilie bleef, kan niet anders dan respect inboezemen.

2. Indien Dialoog over „samenleven en niet trouwen" publiceert, zal zij van een bepaalde doelstelling uitgaan. Die doelstelling blijkt opheffing van achterstelling te zijn; achterstelling van samenleefrelaties ten opzichte van huwelijksrelaties. Uitgangspunt daarbij is dat de wet wel voorziet in rechtsbescherming van partners in een huwelijk, doch niet in een dergelijke bescherming van partners, die — zoals de ondertitel van de publicatie luidt — „het trouwboekje niet willen lezen".
Nu wil het mij voorkomen dat men dat verschil in behandeling door de wetgever, op twee wijzen kan benaderen. Men kan vooreerst, uitgaande van het bestaande ervoor pleiten dat de huwelijkse rechtsbescherming uitgebreid wordt tot de niet-huwelijkse relaties. In die gedachtengang staat het huwelijk model en zal men zich erin moeten verdiepen of alle rechtsgevolgen daarvan tot alle vormen van buitenhuwelijkse relaties kunnen worden uitgebreid, of dat men daarvan sommige rechtsgevolgen moet uitsluiten (te denken valt dan aan de vrijwilligheid van de beëindiging) of dat men sommige relatie-vormen daarvan moet uitzonderen (te denken valt dan aan de commune of bij voorbeeld aan de niet-duurzaam bedoelde samenleefvorm tegenover de als duurzaam opgezette.)
Men kan echter ook uitgaan van een toekomstperspectief en niet van het bestaande. Alsdan zal men er zich rekenschap van moeten geven of in de toekomstige samenleving het huwelijk in de vorm waarin wij dat kennen, nog het grondpatroon van onze samenleving zal vormen. De vanzelfsprekendheid waarmee de wetgever er (in het voetspoor van speciaal de christelijke religie) vanuit gaat dat de maatschappij opgebouwd zal zijn via duurzaam aan elkaar geklonken mannen en vrouwen, wordt zeker niet meer allerwegen gedeeld.

3. Volgens onze rechtsliteratuur is het huwelijk een instelling die van overheidswege is erkend. Het is slechts in dat opzicht een contract, dat vrije wilsovereenstemming van beide partners nodig is om een huwelijk te kunnen sluiten. De vrijheid van de partners houdt daar echter rechtens op (behoudens ten aanzien van afspraken over de vermogensrechtelijke situatie tijdens huwelijk); met name staat het hun niet vrij in onderling overleg ook de inhoud van hun relatie te bepalen. In die zin is het geen contract. Het heeft een van overheidswege van tevoren ingevulde en niet wijzigbare inhoud, reden waarom het als een „instelling" pleegt te worden aangeduid. Eén van de gevolgen daarvan is dat men de instelling aanzienlijk gemakkelijker binnengaat dan dat

men haar weer verlaat.[1] Het niet vrij kunnen beëindigen van mislukte huwelijken vormt een voorbeeld van het dwingende en weinig gehumaniseerde van onze wetgeving op dat punt.[2]

De instelling is een bevestiging van afhankelijkheden in relaties en bevat daar, gelijktijdig rechtsbescherming voor. Ze bevestigt de afhankelijke positie van de vrouw tegenover de man wiens mening bij verschil van inzicht telkens de doorslag geeft.[3] Ze bevestigt evenzeer feitelijk de financiële afhankelijkheid van de vrouw die doorgaans op 's mans inkomen is aangewezen om te kunnen leven. Ze bevestigt de afhankelijkheid van de kinderen, tegenover hun ouders. Ze bevat de fictie dat de man vader is van de tijdens huwelijk geboren kinderen en geeft hem daardoor over die kinderen, samen met de vrouw,[4] zeggenschap. De rechtsbescherming van het huwelijk heeft dan ook voornamelijk betrekking op de afhankelijke vrouw en de afhankelijke kinderen en via genoemde fictie op de positie van de man tegenover de kinderen.

4. In de veranderende maatschappij waarin wij leven, valt de afhankelijkheid van de vrouw weg. Ze wordt steeds meer opgeleid, gelijk een man. Ze krijgt één of twee kinderen, begint daar vrij jong aan en is met ongeveer 45 jaar „uit de kinderen", terwijl ze dan nog ruim 35 jaar te leven heeft. Kortom, de tijd dat de veilige haven van het huwelijk en het krijgen van kinderen de doelen en ontplooiingsmogelijkheden voor een vrouw geacht werden, ligt of geraakt achter ons. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat die omstandigheden tot een herwaardering van de positie van de vrouw tegenover de man en daarmee van het huwelijk zullen leiden. Indien de vrouw nog wel een man nodig zal hebben om kinderen bij haar te verwekken, doch niet meer om haar verder te blijven verzorgen, rijst de vraag of zij zich om die reden anders dan tijdelijk aan die man zal willen binden. Met andere woorden: in die toekomstvisie zal de samenleving het primaat van het huwelijk niet meer kennen gelijk nu. En dat brengt mee dat het beschouwen van het huwelijk als model voor na te streven rechtsbescherming van niet-huwelijkse samenleefvormen, een verkeerd en achterhaald uitgangspunt kan vormen.

5. Nu is het boeiende van de publicatie in kwestie dat de schrijvers geen duidelijke keuze doen tussen de beide hier (zeer ruw) geschetste uitgangspunten. Het is of zij ermee geworsteld hebben, soms een aanzet tot een toekomstvisie gevend en dan toch weer terugkerend tot het bestaande. Straver bijvoorbeeld in het eerste hoofdstuk (blz. 5 linkerkolom) „Ook als men niet het huwelijk als vanzelfsprekend uitgangspunt en voorbeeld wil nemen . . ." om een aantal regels verder te stellen: „voor een deel doe ik dit aan de hand van regelingen die voor het huwelijk bestaan, niet omdat het huwelijk „voorbeeldelijk" is, . . ." of (blz. 6 rechterkolom) „we zijn gewend het huwelijk als vanzelfsprekend uitgangspunt te nemen. In dit cahier proberen we de vormgeving aan relaties te doordenken vanuit de buiten het huwelijk staande

relaties als uitgangspunt". Dat laatste citaat met name belóóft een aanpak die in hoofdstuk 2 waarin „praktische regelingen en oplossingen" worden voorgesteld, niet wordt ingelost. Bij die oplossingen immers wordt telkens weer aangehaakt aan de huidige huwelijks situatie. Ook Sterken in hoofdstuk 3, „voorlopige gedachten over wettelijke regelingen voor alternatieve relatievormen" leunt in gedachte sterk aan tegen het huwelijk als „voorbeeld", door diverse fiscale- en erfrechtelijke veranderingen voor te stellen die thans alleen in huwelijkse relaties bestaan.

6. Mijn indruk is dat beide schrijvers, zo zeer betrokken bij hedendaagse achterstelling van homofielen, om die reden tenslotte toch de benadering van de bestaande situatie uit hebben gekozen in plaats van een hiervoor bedoelde benadering van een toekomstperspectief uit. Dat is om de genoemde reden begrijpelijk. Dat ik toch hier en daar in wat kritische zin over het cahier heb geschreven, heeft twee redenen. Vooreerst nodigt Sterken aan het slot van zijn bijdrage daartoe uitdrukkelijk uit. In de tweede plaats meen ik begrepen te hebben dat een studiecommissie, als wederom door Sterken bedoeld, door de Staatssecretaris van Justitie wordt overwogen. Als ook die commissie van de huidige situatie uit redenerend, gaat bezien in hoeverre rechtsgevolgen van het huwelijk tot andere vormen van samenleven kunnen worden uitgebreid, zal een belangrijke kans gemist worden om de instelling van het huwelijk zelf op de helling te zetten en daarmee een bijdrage te leveren tot humanisering van intermenselijke relaties, een doel waarnaar COC en het Humanistisch Verbond — dunkt mij — gelijkelijk streven.[5]

M. Rood

[1] M. Rood-de Boer sprak op 22 januari 1966 op een juristenconferentie van de Stichting Socrates over het huwelijk als „een fuik waar men gemakkelijk in kan zwemmen zonder er nog uit te kunnen ontsnappen omdat de wetgever de uitgangen geblokkeerd houdt" (Humanisten over echtscheiding blz. 13).

[2] Het rapport van de Stichting Socrates „Echtscheiding", mei 1969, bepleitte als eerste op die grond de mogelijkheid echtscheiding op eenzijdig verzoek mogelijk te maken.

[3] Zie bijvoorbeeld de art. 83, lid 2 (wie beslist over plaats van samenwoning) of 246 B lid 2 (wie beslist over de kinderen), Burgerlijk Wetboek.

[4] D.w.z. bij verschil van inzicht, zie noot 3.

[5] In het bestek van deze bijdrage past het nauwelijks een enkele schoonheidsfout in de publicatie te signaleren. Ik noem alleen de kwestie van de achternaam van de gehuwde vrouw. Volgens Straver (blz. 9 rechterkolom) màg zij wel de naam van de man dragen, doch heeft zij daartoe geen rècht. Volgens Sterken daarentegen (blz. 16 rechterkolom) is de vrouw verplicht om de naam van de man te dragen. Het is allebei niet juist. Artikel 9 B.W. bepaalt dat de vrouw bevoegd (dus gerechtigd) is de naam van de man te dragen dan wel aan de hare vooraf te laten gaan.

Aanleg en milieu in verband met de intelligentie

Tegenwoordig is men veelal van mening dat zowel aanleg als milieu invloed hebben op de ontwikkeling van de mens en dus ook op zijn intelligentie.
Er zijn schrijvers en onderzoekers, die de nadruk willen leggen op de aanleg, die ze dan meestal erfelijk bepaald zien.
Zo schreef Theogenes van Megara al 600 jaar voor onze jaartelling: „Uit een ui groeien rozen noch hyacinthen; zo brengt ook een slavin geen edel kind voort."
En uit de tegenwoordige tijd: Prof. A. D. de Groot meent in navolging van Arthur R. Jensen, dat naar schatting ca 80 % van de totale variatie in intelligentie in een moderne, Westerse, blanke populatie aan de invloed van erfelijkheid moet worden toegeschreven.
Aan de andere kant is van Epicharmos (500 v.o.j.) afkomstig, dat oefening belangrijker is dan een goede aanleg.
Een moderne versie is die van een onderwijzeres uit China, die zei: „Wij geloven niet, dat er domme kinderen zijn," een uitspraak in overeenstemming met de opvattingen van velen in communistische landen, die de invloed van het milieu doen prevaleren. Voor beide partijen is het heel gemakkelijk om talrijke voorbeelden aan te halen, die hun opvattingen schijnen te steunen. Tot afdoende bewijzen komt men niet; het is zelfs de vraag of het mogelijk is zo'n bewijs te leveren, daar een mens altijd tegelijk met aanleg en milieu beide te maken heeft. Deze twee zijn niet te scheiden. Het lijkt er meer op, dat de ene partij gelooft, dat aanleg de meeste invloed heeft en daarvoor argumenten bijdraagt, terwijl de andere partij gelooft, dat het milieu het belangrijkste is en daarvoor ook talrijke aanwijzingen geeft. Nu moet men een mens in zijn geloof laten, zolang hij daar bevrediging in vindt. Anders wordt dit, wanneer dat geloof aanleiding geeft tot ideologieën, die de grondslagen uitmaken van opvoeding en onderwijs.
Het onderwijs zal toch wel geheel anders ingericht moeten zijn, wanneer men met Prof. de Groot meent, dat de intellectuele reserve gering is dan wanneer men de overtuiging is toegedaan, dat iedereen alles kan leren.
De erfelijkheidstheoretici zijn meer behoudend. De menselijke eigenschappen worden voor het grootste deel door de erfelijkheid bepaald; dat is een soort natuurwet; er is dus niet veel aan te veranderen, alleen wat bij te schaven. Het zou de theorie van het „establishment" kunnen zijn.
De milieutheoretici zijn progressiever; zij denken, in het extreme geval, dat

door verandering van de structuren een hemel op aarde mogelijk zou zijn.
Overdrijven we aan weerszijden nog een beetje. Als we zeggen, dat alle menselijke eigenschappen geërfd zijn, dan zou dat tot een beklemmend fatalisme kunnen leiden. Als we zeggen, dat alle menselijke eigenschappen door de omstandigheden bepaald worden, zou dit kunnen leiden tot een overdreven optimisme, dat wel niet bewaarheid zal worden.
Het wordt tijd, dat we nader ingaan op de begrippen aanleg, erfelijkheid en milieu. Onder aanleg — zo las ik eens — wordt verstaan de ontwikkelingsmogelijkheden, die een individu van zich zelf heeft, een aantal disposities, die een mens heeft en die van persoon tot persoon verschillen. Dit lijkt wel een aardige definitie; maar hoe blijkt het of iemand een bepaalde aanleg heeft? Alleen uit de latere prestaties. De prestaties komen er uit, dus moeten ze er in gezeten hebben. De causaliteitswet tot in het absurde toegepast.
Bij een groot wiskundige spreken we over zijn wiskundige aanleg; daar men wel begrepen heeft, dat hij onder andere omstandigheden misschien een groot natuurkundige, econoom, etc. had kunnen worden, spreekt men dan liever van een zekere dispositie bij hem aanwezig, die het hem mogelijk maakte zich in wiskundige richting te ontwikkelen. Dispositie is een vaag woord; men kan er alle kanten mee uit. Maar ook van die dispositie blijkt niets bij de bevruchte eicel, ook nog niets bij de geboorte van het kind. Er zijn gevallen bekend, dat er eerst iets van blijkt op zestienjarige of oudere leeftijd. Het is wel eens aardig om met termen als aanleg en dispositie te spelen, als men maar niet meent, dat er iets wezenlijks achter zit. Het aannemen van een dispositie (op welk tijdstip in het leven van een mens?) berust op een geloof, dat elk verschijnsel een dwingende oorzaak moet hebben. Daar dit niet te bewijzen is kunnen we het verder buiten beschouwing laten.
In de „Winkler Prins Encyclopedie" staat als definitie van erfelijkheid: het verschijnsel, dat lichamelijke of geestelijke eigenschappen van voorouders min of meer volkomen bij de nakomelingen worden terug gevonden.
Dit is een voorzichtige benadering. In de definitie staat niets over de oorzaak van de overeenstemming. Hoe is het met deze oorzakelijkheid gesteld?
Het lijkt duidelijk. Uit de bevruchte menselijke eicel wordt altijd een mens. Toch heeft deze bewering geen andere waarde dan elke inductieve conclusie uit de natuurwetenschappen. Als men iets regelmatig ziet gebeuren, zegt men, onderstelt men, dat het een volgende keer ook weer zo zal plaats vinden.
Is een „softenonbaby" ook een mens; iedereen zal verontwaardigd zeggen: ja. Maar dat is dan niet op grond van een dwingende erfelijkheid maar op grond van wat wij onder mens willen verstaan. Wanneer in het vervolg alle babies zonder armen geboren zouden worden hadden we een blijvende mutatie van het menselijk geslacht.

Nu komen we aan een belangrijk punt in onze beschouwingen.
In sommige gevallen heeft het zin om psychische en lichamelijke verschijnselen van de mens van elkaar te scheiden. In de laatste tijd legt men er de na-

druk op, dat de mens een psychosomatische eenheid is, dat we dus wel kunnen scheiden maar dat de scheiding kunstmatig is.
Nog een stapje verder. In sommige gevallen heeft het zin de mens tegenover zijn milieu te stellen. Ze komen echter altijd samen voor. Als we ze scheiden is dat kunstmatig. Een mens zonder omgeving kan men zich niet voorstellen en in een omgeving zonder mensen kan niet gepraat worden. De moeilijkheid voor de mens is, dat hij één is met die omgeving en er toch iets over wil zeggen. We kunnen ons echter niet buiten de wereld opstellen om een soort meta-standpunt in te nemen. We moeten ons dus behelpen met uitdrukkingen als de invloed van de omgeving op de mens e.d. We stellen ons tegenover de natuur op, als we het hebben over natuurwetten en erfelijkheid, terwijl we samen één zijn met de natuur. Maar dat kan nu een keer niet anders. Hoe moeten we nu aan met de invloed van erfelijkheid en milieu? Op het ogenblik kunnen we weinig invloed uitoefenen op de erfelijkheid.
Het milieu, de omstandigheden waaronder een kind opgevoed wordt, is een complex geheel. Het gaat niet alleen om klimatologische, fysische, economische omstandigheden, maar ook om de emotionele benadering door de moeder, het stimuleren in het gezin van interessen, creativiteit, inspanning, zelfverzekerdheid, enz. Men zegt wel eens van twee kinderen uit het zelfde gezin, dat ze uit het zelfde milieu komen; dit is slechts ten dele waar. Hoe vaak hoort men niet van ouders, dat ze geleerd hebben van de opvoeding van hun oudste kind en dat ze daarom hun tweede kind in bepaalde opzichten anders aanpakken. De opvoedingsidealen van de ouders zijn van betekenis. Voeden ze b.v. in de eerste plaats op tot gehoorzaamheid of tot zelfstandigheid.
Vanaf de bevruchting zijn de omstandigheden van invloed op de ontwikkeling van het kind. En aan die omstandigheden kunnen we iets doen.
Maak de omstandigheden voor het kind zo gunstig mogelijk; en daar ons onderwerp de intelligentie betreft: maak de omstandigheden zo gunstig mogelijk voor de ontwikkeling van de intelligentie. Dat er inderdaad ontwikkeld moet worden heeft de ervaring wel geleerd. De hersencellen van een pasgeboren kind schijnen er juist zo uit te zien als die van een platworm, alleen heeft de laatste er maar een paar. Het blijkt, dat die hersencellen „vertakkingen" krijgen gedurende de eerste twintig levensjaren, ten minste als het kind ervaringen opdoet. Een kind dat zijn gehele kindertijd zou doorbrengen in een afgesloten ruimte, zou zich niet kunnen ontwikkelen; het tekort kan later niet meer ingehaald worden.
Onze eerste conclusie moet wel zijn, dat een kind een groot aantal verschillende soorten ervaringen moet opdoen.
Een recent bericht uit Amerika trok de aandacht. Aan de universiteit van Wisconsin heeft men een aantal babies van „domme" moeders jarenlang begeleid. Het bleek, dat het I.Q. van deze kinderen 20 à 30 punten hoger lag dan van de kinderen van een controlegroep. We moeten nog nadere conclusies afwachten, maar dit zou er op wijzen, dat het I.Q. op zeer jeugdige leeftijd

belangrijk beïnvloed zou kunnen worden. Een andere vraag is of met de begeleiding van de kinderen de ouders niet vroeg van hun kinderen vervreemd raken en of men dit de ouders aan mag doen. Dit is echter een vraag op moreel gebied die nu niet aan de orde is.
Ook is het de vraag of men speciaal de intelligentie — wat men daar dan ook onder mag verstaan — op zo jeugdige leeftijd moet ontwikkelen. Eerst dienen de voorwaarden tot ontwikkeling van dit intelligent gedrag aanwezig te zijn. Het stimuleren van belangstelling, het zelf op onderzoek uitgaan, creativiteit, zelfstandig denken e.d. zijn van grote betekenis.
Het kind bepaalt al op zeer jeugdige leeftijd — onbewust — in algemene zin zijn levenshouding, zijn manier om zich in het leven staande te houden. Nu nemen we aan, dat iemand, die zijn bekwaamheden ontwikkeld heeft èn in maatschappelijk opzicht meer presteert èn een prettiger leven heeft, omdat hij tot zelfverwerkelijking gekomen is. Het kind moet dan ook in staat gesteld worden tot die ontwikkeling.
Dit brengt ons op het volgende punt: wat willen we met ons onderwijs bereiken? Prof. de Groot zegt, dat we probleemoplossers op hoog niveau nodig hebben. Het zou dwaasheid zijn om dit te ontkennen en het zou jammer zijn als degenen die er voor in aanmerking komen in hun ontwikkeling belemmerd werden. Deze mensen moeten een hoge graad van intelligentie hebben en goed abstract kunnen denken. Een hoge graad van abstractie bereikt men in de logica en in de metalogica. Ongetwijfeld kunnen de logici bijdragen in het helder leren denken. Hoe abstracter men echter redeneert des te minder inhoud hebben de beweringen.
Het lijkt er op, alsof men met de probleemoplossers een bepaald soort intelligentie op het oog heeft. Er is de laatste tijd een zekere weerstand tegen het zg. intellectualistische karakter van ons onderwijs. Ten dele ten onrechte. Maar toch wordt dit ook ingegeven door de gedachte, dat de hoge graad van redeneren geen oplossing gevonden heeft voor enige werkelijk grote problemen van deze tijd; het voorkomen van oorlogen, de toenemende agressie, de vervreemding, de hongersnood. Volgens de deskundigen is het b.v. heel goed mogelijk genoeg graan te verbouwen voor een nog veel grotere bevolking dan er is en toch . . .
Ook hebben velen in onze Westerse beschaving het gevoel, dat de grote ontwikkeling van de techniek — o.a. mogelijk gemaakt door de werkzaamheden van probleemoplossers — misschien wel de welvaart maar niet altijd het welzijn bevorderd heeft. Sommigen hebben daardoor een irrationele weerstand tegen de techniek ontwikkeld. De ontwikkeling van de techniek heeft de economische omstandigheden hier veel beter gemaakt. Eerst wanneer er geen honger meer geleden wordt kan men zich met „hogere" dingen bezig houden. Het lijkt er op, dat ons onderwijs nog te veel op vroegere eisen ingesteld is, eisen, die pasten bij een historische situatie.
In scholen en universiteiten leert men voornamelijk convergent denken. Men moet leren wat er tot nu toe over een bepaald onderwerp gezegd is. Het

denken wordt conform aan dat van de officiële wetenschap. Een artikel ziet er alleen „wetenschappelijk" uit als op een groot aantal plaatsen verwezen wordt naar andere schrijvers. We moeten toegeven, dat er met dat convergente denken veel bereikt is. Maar bovengenoemde problemen, die bijna alle mensen aanspreken zijn niet veel verder tot een oplossing gekomen. Het zou wel eens kunnen zijn, dat we daar andere „probleemoplossers" voor nodig hebben. Het divergente denken wordt op school meestal niet geapprecieerd. Leerlingen, die met een andere oplossing komen dan de geijkte worden gauw voor warhoofden aangezien en er zijn voorbeelden van zeer begaafde studenten, die ruzie kregen met hun professor omdat ze niet in zijn richting wilden denken. Op school worden de prestaties van de intelligente, creatieve leerlingen niet hoger aangeslagen dan die van de intelligente, weinig creatieve leerlingen, terwijl de minder intelligente maar wel creatieve leerlingen het moeilijk hebben.

Bevorder de creativiteit is een nieuwe leuze. Dit lijkt inderdaad goed, als men maar niet tot het andere uiterste gaat; creativiteit zonder grondige kennis leidt werkelijk tot warrige toestanden.

Onze scholen moeten niet minder gaan geven maar meer en vooral meer gevarieerd. Men klaagt er wel eens over, om een voorbeeld te geven, dat onze politici zo weinig visie hebben. Op onze middelbare scholen wordt daarvoor geen grondslag gelegd voor degenen die er belangstelling voor zouden hebben. Vele kunstenaars zijn vroegtijdig van de middelbare school verdwenen, niet uit gebrek aan intelligentie, maar omdat de school niet bood, wat zij nodig hadden.

Als iemand begaafd is is hij bekwaam te leren op een bepaald gebied of op een aantal gebieden. Het aantal begaafdheden in een land is echter een variabele grootheid, aangezien de maatschappij bepaalt welke begaafdheden zij wil hebben. In de toekomst heeft men veel meer gevarieerde intelligentie nodig. Men moet de theoretische intelligentie blijven bevorderen maar ook de technische, de praktische en de sociale intelligentie om maar een paar andere soorten te noemen, die men in de literatuur tegenkomt.

Waarschijnlijk zal men behalve op de analyse ook de nadruk moeten leggen op de synthese. De problemen worden hoe langer hoe complexer. De wetenschap op zichzelf mag misschien waardevrij zijn, de beslissingen, die moeten worden genomen in het staatkundig en maatschappelijk bestel zijn het zeker niet. Daarbij is het belangrijk zich niet mee te laten slepen door emotionele en irrationele uitingen.

Nemen we als voorbeeld de afsluiting van de Oosterschelde. Onder invloed van de grote ramp van 1953 besloot men indertijd tot afsluiting van deze zeearm. Het belang van de veiligheid stond voorop. Er blijkt naderhand dat allerlei andere aspecten ook zwaar wegen, b.v. economische, biologische (een uniek natuurgebied), recreatieve en milieuhygiënische. De beslissing kan niet genomen worden door een ingenieur of een bioloog, hoe deskundig ze in hun vak ook zijn. Hoe de oplossing ook zal zijn er gaat altijd iets verloren. Maar

men zou als oplossers van dit probleem mensen moeten hebben, die de waarden van de verschillende aspecten op rationele gronden tegen elkaar kunnen afwegen, zodat de beslissing voor de bevolking van Zeeland aannemelijk wordt. Weinigen worden echter opgeleid om beslissingen te nemen over problemen, die praktisch samenhangen maar wetenschappelijk tot heel verschillende vakken behoren. Behalve aan de methode van de isolerende abstractie dient aandacht besteed te worden aan de synthese en de creativiteit.
Daarom zou ik pleiten voor scholen en universiteiten, die een brede opleiding geven met de mogelijkheid ook in de diepte te gaan, zodat alle leerlingen zich kunnen ontplooien om zoveel mogelijk mens te zijn; daarbij is dan gelet op het belang van het individu en van de maatschappij.

J. Scheltens

Mijn wereld is klein. Zij is besloten in een ring.
Slechts zelden schittert eeuwigheid in een weerlicht.
De tijd blaast mij onstuimig in 't gezicht.
De jaren jagen voorbij als grote vogels.

Flarden nevels zijn dichtbij, dan ver weg . . .
Snel vervloeien hun lijnen.
Ik draag Psyche's lamp in mijn hand,
De blauwe vlam der kennis.

In iedere afgrond verbergt zich een nieuwe bodem.
Vormen en gedachten vermengden zich.
Wij allen stierven reeds lang, lang geleden . . .
Maar nog altijd werden wij niet geboren.

M. A. Wolosjin

Gedicht uit 1909 (uit het Russisch vertaald door P. Krug).

Maksimilian Aleksandrowitsj Wolosjin (1877-1932), Russisch lyrisch dichter. Woonde vóór de revolutie lange tijd in Parijs. Hij bleef na de revolutie in Rusland, maar publiceerde na 1925 niets meer. Zijn geheel eigen messianistische visie op de revolutie maakte zijn positie moeilijk. Boenin wijdde in zijn „Herinneringen" (1950) een hoofdstuk aan hem. Zijn poëzie is beïnvloed door de Russische symbolisten.

Opus Dei

Yvon le Vaillant, Sainte Maffia; Le Dossier de l'Opus Dei avec la collaboration d'*Anne Le Vaillant.* Mercure de France. 1971. (374 bl.)

Het Opus Dei (officieel: Societas Sacerdotalis Sanctae Crucis et Opus Dei, zetel Rome, Via Bruno Buozzi 73, tel. 879-042) trok in Nederland de aandacht, toen het in 1961 de goedkeuring van de bisschop van Haarlem en het „nihil obstat" van de overige bisschoppen verkreeg voor het openen van een studententehuis in Amsterdam. In de Tijd-De Maasbode van 2-9-1961 en 7-10-1961 handelde een blijkbaar zeer goed ingelicht tegenstander over het Opus, dat ook aandacht kreeg o.a. in Het Vaderland, Trouw, Propria Cures. De no's van 8-2-1971 en 10-4-1972 van de NRC (NRC-HBL) bevatten bibliografische gegevens over het onderwerp. Af en toe duiken in de pers berichten op over het Opus Dei, vooral met betrekking tot de Spaanse politiek.
Le Vaillant heeft over deze in stilte werkende instelling een onderzoek ter plaatse ingesteld in Frankrijk, Spanje, Duitsland, Zwitserland en Italië. Om de gelijkenis met de Italiaanse Mafia, wat betreft organisatie en werkwijze, gaf hij deze organisatie de naam van heilige Mafia.

Rond 1930 werd het Spaanse intellectuele leven bepaald door twee polen: het Institución libre de enseñanza, waaromheen zich een liberale, humanistische, verdraagzame wetenschap bewoog 15/16 en de Asociación católica nacional de propagandistas, geestelijke bakermat van velen uit het reactionaire nationalistische Spanje. Deze asociación bezat het dagblad El Debate, waaraan een journalistenschool verbonden was. Een der leerstoelen werd bezet door de op 9-1-1902 geboren priester José María Escrivá de Balaguer, toekomstig stichter van het Opus, dat de gedachte van de grondlegger der asociación, pater Ayala, ontwikkelen zou: vorming van uitgekozen minderheden van „apostolische" mannen behorende tot de meest verschilende beroepen, die geen speciale religieuze gelofte zouden moeten afleggen.
Op 2 oktober 1928 is de officiële geboortedatum van het Opus, reactie op de ontkerstening van Spanje, waarvan het Institución libre de enseñanza het instrument was. Het begon met dertien leden, Escrivá en twaalf anderen, gelijk Jezus en de apostelen. Escrivá's politieke gezindheid blijkt duidelijk tijdens de burgeroorlog: hij vlucht in een Zuidamerikaanse ambassade. In 1938 is hij in Burgos, waar Franco's tegenstanders zich zeker niet zouden hebben gewaagd.
Escriva's verzamelde aantekeningen, neerslag van de dagelijkse gebeurtenissen, gesprekken, invallende gedachten, genummerd van 1 t/m 999 vormden onder de naam Camino (Weg), uitgegeven door de Opusuitgeverij RIALP, een handleiding, ja een bijbel voor de Opusleden. Enthousiaste aanhangers ontdekken erin een geheel eigen spiritualiteit, tegenstanders als Aranguren en de nog te noemen Von Balthasar vinden er noch een eigen spiritualiteit noch een eigen theorie in. Volgens de laatste is het Opus een der belangrijkste uitdrukkingen van het integrisme, waaronder hij verstaat een postrevolutionaire gedachtenwereld, die tracht in een nieuwe vorm, en ditmaal binnen de kerk, het duizendjarig verbond tussen geestelijke en wereldlijke macht te herstellen. Het integrisme tracht met alle middelen de economische en maatschappelijke macht van

de kerk te vestigen alvorens Christus te prediken. De zeer spraakzame Roegele, op zijn minst sympathisant, ziet in het Opus een herleving van de Middeleeuwse geest. Zeker ademt Camino de fascistische geest van de tijd, waarin het ontstaan is. In de alfabetische index komt „caudillo" (leider) negentien maal voor. Gelijkheid zoals de tegenstander die opvat, is synoniem met onrecht. Andere elementen van Camino: minachting voor anderer mening, verwerping van de kritische geest, minachting ook voor de leek en ondanks de Mariaverering minachting voor de vrouw, die soms toch een belangrijke rol speelt. Blinde gehoorzaamheid aan de meerdere, het zich laten gebruiken als instrument door de meerdere is de weg naar heiligheid.
Volgens de grondregels van het Instituut moet het Opuslid zijn meerdere raadplegen in alle kwesties, welke dan ook, zonder dat de verantwoordelijkheid van de meerdere daarbij betrokken wordt en hem voor het Instituut schadelijke handelingen van medeleden melden. Paternalisme en aanbrengen vloeien logisch uit dit gezagsbegrip voort. Zwijgzaamheid wordt aangeraden in: „Je zult van zwijgen nooit spijt hebben, heel dikwijls van spreken". Elders heet het: „Laat uw hoedanigheid onopgemerkt blijven, zoals die van Jezus was gedurende 30 jaar". Naast zwijgzaamheid zijn stellig strijdmiddelen: heilige onverdraagzaamheid, heilige dwang en heilige onbeschaamdheid, drie punten van het door de Heer gevraagde plan tot heiliging.
Camino is soms komisch: „Niets jaagt beter de demonen voorgoed op de vlucht dan wijwater". „De minuut der heldhaftigheid is die, waarop men juist op tijd uit bed springt".

Het statuut van het Opus Dei

Op 16-6-1950 kreeg het Opus Dei als eerste de definitieve pauselijke goedkeuring als seculier (wereldlijk) instituut, een pas uit 1947 daterende kerkelijke schepping, waarvan twee vertegenwoordigers van Escrivá het algemeen juridisch statuut zo niet opgesteld, dan toch beïnvloed hebben.
Een seculier instituut is geen kloosterinstelling, noch een religieus genootschap. Het dient om de leden te helpen een leven van volmaaktheid te leiden midden in de wereld en het apostolaat uit te oefenen. Zij moeten wel de geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid afleggen, maar zij zijn niet zeer dwingend: armoede betekent slechts het in de geest afstand doen van wereldse goederen. De leden kunnen hun bezit houden, zij het binnen zekere grenzen en onder controle van hun meerderen.
Het Opus recruteert zijn leden uit alle maatschappelijke kringen. Gehuwden evengoed als priesters kunnen toetreden. De leden worden verdeeld in vier categorieën.
De numerarios, ongehuwde intellectuelen met een akademische graad, een daaraan beantwoordend beroep en voorkomen. Zij moeten allen filosofie en theologie studeren en kunnen daarna tot priester gewijd worden, wat weinig gebeurt. Als regel wonen zij in gemeenschapshuizen. Zij moeten al hun inkomsten afstaan, al zijn zij minister. Tegen inlevering van onkostennota's worden zij voor de door hun stand vereiste uitgaven vergoed.
De later gevormde groep van oblatos, afkomstig uit alle maatschappelijke klassen. Zij ook leggen de geloften af, hebben in de regel niet gestudeerd, maar kunnen alsnog filosofie en theologie studeren. Zij zijn ongehuwd, maar kunnen in familieverband blijven leven. Indien zij priester worden, mogen zij toch hun beroep niet opgeven, vandaar de arbeiders-priesters, vermoedelijk slechts in theorie bestaand.
De uit alle milieus afkomstige super-numerarios, die, wanneer zij gehuwd zijn, stipt de verplichtingen van het huwelijkssacrament moeten vervullen.
De cooperadores, „medewerkers", zijn geen eigenlijke leden. Zij doen geen geloften, behoeven zelfs niet katholiek te zijn.
Van buitenaf wordt het Opus geholpen door niet-leden, sommige pausen, kardinalen, bisschoppen.
Van gelijkheid der leden is geen sprake, zelfs niet onder de numerarios, waarvan de

„inscripti" bestuursfuncties vervullen, daaronder weer enkele bevoorrechten, die de president kiezen door coöptatie. De vrouwen van betere conditie doen administratief, onderwijs- en opvoedkundig werk; de eenvoudige zijn schoonmaaksters der gebouwen. Het gewone voetvolk, mijnwerkers, landlieden, dienstmeisjes, dikwijls naar voren geschoven, hebben geen invloed, leven uit een hol mysticisme.
Men weet weinig omtrent de rol der priesters in het Opus, 3 à 5 % van het ledenbestand. (Zij vormen de societas sacerdotalis. Alleen de door het Opus gevormde hebben de leiding en drukken een klerikaal stempel op het Instituut.
De stichter, Escrivá de Balaguer, leidt als president-generaal met een algemene raad de te Rome gevestigde staf. Een regionale bestuursraad onder een priester, consiliarius, bestuurt een regio, die een of meer landen kan omvatten. (Volgens Dr. Steinkamp van het Opus te Amsterdam vormt Nederland een aparte regio.)
Een plaatselijke raad met een directeur (leek, man of vrouw) bestuurt een bepaald centrum als Parijs of Zürich.

De methoden
Het Opus werkt in stilte. De telefoonnummers van zijn instellingen zijn moeilijk te vinden, naar Le Vaillant met Zwitserse en Franse voorbeelden toelicht. (Het no. van de Amsterdamse zetel in de Corellistraat 20 vindt men onder Stichting Instudo 79 81 30, dat van zijn studententehuis Leidenhoven onder Studententehuis.)
Over de regionale bestuursraden laat men weinig los, evenmin over wat zij doen. Men weet ook niet, wie wel en wie niet Opuslid is. De mededeelzame Roegele gewaagt van de schok, die men gevoelt bij de ontdekking, dat iemand uit zijn omgeving Opuslid is. In Spanje is men niet openhartiger.
Een dergelijke vereniging infiltreert in andere milieus, vormt cellen, in universiteiten en administratie. Leidende publieke functies zijn immers een bijzonder middel tot apostolaat. (art. 202 der grondregels) Vandaar de vele Opusministers in vele landen. Een Romeins blad wist niet dat het een aantal Opusjournalisten in dienst had. Een Opusaalmoezenier infiltreerde ongemerkt in een Parijs lyceum.
Naar buiten presenteert het Opus zich als progressief, christen-democratisch, sociaal en Europees gezind. In feite is het een agressieve katholieke ultra-reactionaire camarilla, die het Franco-regime redden en een reactionaire monarchie instellen wil. Opusleden zijn de beste tipgevers van de franquistische politie. Felle vijandschap van de beconcurrerende jezuïeten en katholieke actie is hun deel.
Aanvallen op het Opus worden met een stroom brieven van allerlei onbekende lieden beantwoord, zelfs als het een eerste rangs tegenstander als Von Balthasar betreft. Hun namen en adressen zijn niet zelden gefingeerd. De overvloed van brieven, psychologische omsingeling o.a. door fluistercampagnes, het in kaart brengen van tegenstanders, zijn middelen tot „heilige" dwang. Katholieke publicisten, die zich wat scherp over het Opus uitlaten, kunnen rekenen op allerlei onaangenaamheden. Daarom zwijgt men liever.
Bij dit alles gaat het Opus vrijuit. Immers de leden der vereniging zelf, die volledige vrijheid genieten, zijn persoonlijk verantwoordelijk voor hun daden. Zo wordt de schijn van een zuiver godsdienstige vereniging opgehouden.

Wijze van recrutering
Studenten en intelligente middelbare scholieren zijn vooral het doelwit van het Opus Dei. Via studententehuizen, pers-, ciné- en sportclubs, lezingen en bijeenkomsten, waar zelfs grove taal mag worden gebezigd, worden de jongeren, buiten voorkennis van hun gewone pastorale begeleiders, de schijnbaar progressieve Opussfeer binnengevoerd, zonder dit altijd te bemerken. Een Opusstudententehuis bijvoorbeeld is niet altijd als zodanig bekend.
Geschikte jongelieden worden wel aangezocht. Indien bestemd voor een leidende

Opusfunctie maken zij een lange proeftijd door (7 jaar). Ongeschikte kandidaten worden, niet anders dan volwassenen, óf verwijderd, of gaan uit zich zelf heen, niet zelden met een psychisch trauma. Sommige worden atheïst, meisjes wenden zich soms resoluut van de christelijke moraal af.
Hoe is het leven in de studententehuizen? Toen het Opus in Freiburg (Zwitserland) in stilte goedkope grond had weten te verwerven om daarop een tehuis voor de studenten van de katholieke universiteit te bouwen, informeerden deze laatsten, wantrouwig geworden door de geheimzinnigheid o.a. bij het Schweidttehuis in Keulen. Dit vernamen zij:

1 Geen mogelijkheid tot dialoog. De priester alleen heeft de waarheid. Men gehoorzaamt óf vertrekt.

2 Een fundamentele vrees voor al wat van de wereld is, bepaalt de houding ten opzichte van de kennis.

3 De minachting voor vrouwen van bescheiden positie. Men mag geen werkvrouw groeten. Werkvrouwen doen de kamers achter deuren, die op slot zijn, nadat de studenten de verdieping hebben ontruimd.

Slotsom: Men had die „religio-militaire" organisatie niet nodig om de geest van Vaticaan II te verwezenlijken. Zij was alleen goed voor degenen met heimwee naar de Middeleeuwen. Freiburg en zijn universiteit moesten die „hemelstrijders" niet binnen hun muren toelaten. Opus Dei trok zich terug vanwege deze tegenstand.
Toch worden de geminachte vrouwen niet vergeten. Er zijn tehuizen voor meisjesstudenten en voor vrouwen. De vrouwelijke sectie van het Opus bestuurt een school voor opvoeding in Nairobi, een school voor maatschappelijke werksters in Guatemala.
Noch worden de arbeiders verwaarloosd. In Italië is een centrum voor arbeiders en technici, in Spanje een technisch instituut voor meisjes, in allerlei landen zijn centra voor beroepsvorming als hotelscholen, huishoudscholen, technische- en leerscholen voor arbeiders. De leerschool voor jonge arbeiders Tajamar in Madrid is een schitterende instelling. Rome heeft een internationaal centrum voor de arbeidersjeugd, waarover Paulus VI zijn bijzondere tevredenheid betuigde.
Voor de ondernemers is het Instituut voor hogere bedrijfsstudie (IESE), zetel te Barcelona, onderdeel van de Opusuniversiteit te Pamplona, evenals het te San Sebastian gevestigde Hoger Instituut voor secretariaat en administratie (ISSA). Antonio Valero, directeur van IESE: „. . . Wij moeten het bestuur van deze inrichtingen (ondernemings- en vakbonden en instituten) in handen krijgen", „. . . verklaringen afleggen, die nooit de mening van IESE . . . zijn". „Oprichting van clubs als bron en platform voor de activiteit van onze leden . . ."
Het Opus blijft dus steeds achter de schermen.
De universiteit, school voor de toekomstige leiders, is het terrein bij uitstek voor het Opus. Dat blijkt duidelijk in het Opusbolwerk Spanje. Het Opus profiteerde geweldig van het feit, dat het pion werd op het politieke schaakbord van het geestverwante Francobewind. Omstreeks 1956 bezetten Opusaanhangers zeker wel 20 % van de universitaire leerstoelen. Toch lukte de absorbering van de Spaanse universiteit niet, door de geringe kwaliteit van zijn hoogleraren — een autoritair milieu is een ongeschikte voedingsbodem voor de wetenschap — terwijl bovendien de zwaarste repressie een zekere mate van vrijheid van denken en spreken op de universiteit niet kon uitbannen. Daarom stichtte het Opus een eigen „Universiteit van Navarra" te Pamplona, concurrente van de jezuïetische te Deusto. Haar succes was aanzienlijk: 48 studenten in het begin, nu 3000 van allerlei naties. Het Opus toch maakte een „moderne" indruk onder de dictatuur. Het werd bovendien voor de studenten — voor hen niet alleen — het middel om carrière te maken. Niets kan men beginnen in Spanje zonder het Opus.
Bovendien behoudt het Instituut zijn invloed op de staatsuniversiteiten door zijn hoogleraren en vooral ook door zijn colegios mayores, een soort studententehuizen, waar

de studenten hun religieuze en culturele vorming voltooien en waarvan verschillende in handen van het Opus Dei zijn.
Aldus heeft het een stevige greep op de universiteiten, niet ten voordele van de wetenschap.

Financiering
Mgr. Escrivá noemt als financieringsbronnen: de pensionprijzen van de inwonenden der studententehuizen, de schoolgelden der leerlingen, de opbrengst van de produkten der landbouwscholen. Dan is er de steun van de niet-leden voor sociale en opvoedkundige taken. In Zürich had het Opus daarvoor het oog op alleenstaande bejaarde rijke dames.
Duitse Opustehuizen genieten zeker overheidssteun. Een probleem is de financiering van de universiteit te Pamplona. De collegegelden der studenten, volgens het Opus veelal onbemiddeld, worden, aldus een zegsman der universiteit, aangevuld door de Vereniging van vrienden van de universiteit van Navarra, door fondsen van allerlei nationaliteit, door betaalde research en door een bijdrage van de provincie Navarra. Vroeger steunde de staat met een bedrag gelijk aan 69.2 % van het totaal der aan het bijzonder universitair onderwijs verleende subsidie. Ondanks verzet van twee Kamerleden, aanhangers van het Opus, trok de Cortes dit in maart 1968 in. Men hoorde roepen: „Heren van het Opus, u bent schaamteloos". Grote bedragen leveren de numerarios en oblatos die hun verdiensten afstaan, maar wier uitgaven door het Opus vergoed worden. Dan zijn er nog de opbrengsten van bijv. weekendretraites voor industriëlen voor de stevige prijs van plm. *f* 3000,— die stellig niet alleen geestelijk nut hebben.
Aanzienlijk zijn de opbrengsten van eigen ondernemingen, wat het Opus ontkent. Le Vaillant noemt in een aanhangsel een indrukwekkende rij Spaanse ondernemingen, banken, publiciteitsondernemingen, bouwbedrijven, ondernemingen in onroerend goed, chemische industrieën. Ook in Frankrijk en Zwitserland zijn Opusondernemingen. Voor een deel ontsnapt de financiering aan de waarneming en bewandelt misschien niet altijd orthodoxe paden.
De Spaanse economie wordt geleid door het Opus Dei. Tot 1957 infiltreert het in de sleutelsectoren van de economie, de industrie, de pers, de universiteit en het bestuursapparaat. In dat jaar worden Opusleden in de regering opgenomen. Deze „technocraten" onder leiding van minister Lopez Rodó, stelden een Plan op voor de economische ontwikkeling, even autoritair als het Francoregime en het Opus, zonder enige inspraak van welke persoon of groep ook. Commissies van ambtenaren en ondernemers voeren het zonder enige controle uit, op grondslag van het klassebelang van de heersende oligarchie, grootgrondbezitters, industriëlen, bankiers, omzwermd door een aantal al of niet bona fide zakenlieden. Uitgezonderd de middenklasse profiteert de rest van de bevolking er niet van. Het Plan bewerkstelligt de overgang van Spanje naar een neokapitalisme op de zwakke grondslag van het tourisme. Het lost geen der Spaanse economische problemen op, zeker niet die van de grootste bedrijfstak, de landbouw, waar men de kleine bedrijven wil laten verdwijnen. De economische ontwikkeling versterkt door de speculatieve beleggingen (onroerend goed) de bestaande onevenwichtigheden. Zij gaat samen met de in de kapitalistische economie onvermijdelijke corruptie, waarvan de Matesa-affaire, waarbij het Opus nauw betrokken was, het sensationele, maar niet het enige voorbeeld is. Deze kwalijke zaak belette niet, dat het eerstvolgende ministerie (1969) geheel in handen van het Opus kwam, ondanks de poging van de Falanx het schandaal tegen het Opus uit te spelen.
Maar in feite volgt het Opus het voorbeeld van het Vaticaan, dat zich ook tot een grote economische macht ontwikkeld heeft.

Politiek
Overeenkomstig het officiële standpunt van het Opus Dei verklaarde de Spaanse minis-

ter Lopez Rodo: „Ik ben lid van het Opus Dei en dat maakt deel uit van mijn religieus leven, zoals het lidmaatschap van de balie deel uitmaakt van mijn beroepsleven. Ik en niet het Opus Dei — laat dit goed duidelijk zijn — ben de enige verantwoordelijke voor het slagen of het mislukken van het Plan".
De feiten weerspreken de politieke niet-gebondenheid. De reactionaire sfeer van Camino (Weg), de afwijzing van Vaticaan II en de contestatie in de kerk, het contact in Frankrijk met integristische groepen, de verwerping door de Spaanse Opusministers van het statuut voor de protestanten, de steun van conservatieve kerkvorsten, (Ottaviani, Mgr. Antoniutti, „opustolisch" nuntius in Madrid) maar vooral de enge verbondenheid met Franco — geen Opusleden nemen deel aan het verzet — de twist met de concurrerende fascistische eenheidspartij, de Falanx, zijn verbinding met de CIA, drukken het Opus in de politieke hoek en wel bij de reactie. Le Vaillant wijst nog op zijn rol bij de aanwijzing door Franco van Juan Carlos als toekomstig koning van Spanje. Het Spaanse Opus Dei, nog steeds het voornaamste deel van het gehele Opus Dei, leeft geheel in de schaduw van het franquisme, geniet de steun van het conservatieve kerkdeel, heeft zich in het kapitalisme genesteld en verbindt aldus het Opus in zijn geheel, ondanks zijn bewering van niet-gebonden te zijn, met de reactionaire krachten in de wereld.
Ook in Nederland zou een onderzoek naar de werkzaamheden van het Opus Dei, het nieuwe instrument van de katholieke kerk, dat voor het vrije denken gevaarlijke methoden van het katholicisme consequent toepast, op zijn plaats zijn. Het werk van Le Vaillant en de uitvoerige bibliografie aan het eind van het boek kunnen daarbij van dienst zijn.

A. M. v. d. Giezen

BELOFTE

Ik zal mijn vijanden de vreugde van mijn dood niet schenken,

Geen valse tranen kunnen zij vergieten.

De haak, waaraan ik mijzelf moest hangen, is nog niet geslagen.

Hij is nog niet gesmeed. Het erts is zelfs nog niet gedolven.

Ik verhef mij boven mijn ondoorgrondelijk leven,

Boven de angst, boven het ijzeren leed . . .

Vee is mij bekend. Ik herinner het mij. Ik *durf.*

Ook ik ben mijn noodlot waard.

Olga Bergholz (geb. 1910)

(Uit het Russisch vertaald door P. Krug)

Dit bittere gedicht van één van Ruslands grootste dichteressen werd geschreven in 1952, maar eerst gepubliceerd in 1964.
Olgo Bergholz was gehuwd met de dichter Boris Kornilow, die tijdens de beruchte zuiveringen in de dertiger jaren verdween.

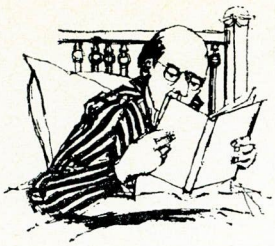

Boekbespreking

Worldsociety. How is an effective and desirable world order possible? A symposium. Edited by B. Landheer, J. H. M. M. Loenen, Fred. L. Polak. The Hague, Martinus Nijhoff, 1971. 211 pag. Prijs f 27,—.

De 14 bijdragen van vooraanstaande politicologen, sociologen, juristen en filosofen uit Europa, de V.S. en India hebben alle tot thema de problematiek van de wereldvrede en een mondiale samenleving.
Verschillende aspecten komen hierbij aan de orde: de rol van het internationale recht, het systeem van het machtsevenwicht, de invloed van de technologie, de institutionele aspecten van de wereldmaatschappij, de sociaal-economische wereldstructuur. (Een aantal van deze problemen worden ook behandeld in het recente boek van Prof. F. A. M. Alting van Geusau „Denken over wereldvrede", Assen, 1973, in de speciale nummers van „Civis Mundi" „De wereldmaatschappij, contouren en problemen" van januari en februari 1972 en in de publikatie „Towards a new world economy; papers and proceedings of the Fifth European Conference of the Society for International Development", Rotterdam, 1972).
De gevaren van zelfvernietiging van de mensheid zijn, zolang er van een wereldregering geen sprake is, niet denkbeeldig. De teneur van veel beschouwingen in dit boek is evenwel niet pessimistisch. Men stelt zich op het standpunt dat het bevolkingsvraagstuk, de milieuproblematiek, het dreigend tekort aan grondstoffen evenals de nood in de „Derde Wereld" dwingende determinanten zijn, die moeten leiden tot een mondiale samenwerking en een verdergaande aantasting van de nationale soevereiniteit. Fred. L. Polak komt tot de technocratisch getinte conclusie dat de automatisering, de moderne spionagesystemen (onbemande vliegtuigen, satellieten enz.) en de ontwikkeling van de wapentechniek weliswaar ernstige dreigingen oproepen, maar desondanks „a balance of technology" onvermijdelijk is. De recente Saltbesprekingen en ook de toenadering van de V.S. tot China en de Sovjet-Unie schijnen zijn conclusies te rechtvaardigen. De grote mogendheden zien in, dat wapenbeperking en non-proliferatie van atomaire wapens de beste garantie zijn voor het voortbestaan van allen. Quincy Wright heeft kennelijk minder vertrouwen in de technologische ontwikkeling. Hij wil blijkens zijn bijdrage „Building a social system for mankind" in de eerste plaats de positie van de UNO versterken „Meditation, conciliation, recommendation and decision by United Nations organs and treaty-making and diplomacy by states might do much to maintain and establish conditions of peace". Maar voorwaarde voor een versterking van een wereldomvattend sociaal systeem is een verandering van mentaliteit, een bereidheid tot samenwerking: „All people must become aware of their membership in the human race". (Hier ligt m.i. ook een taak voor de International Humanist and Ethical Union!).
Een belangrijk aspect van de huidige politieke verhoudingen is de bipolariteit, die door Richard A. Falk wordt behandeld.
Tot op heden zijn het de Sowjet-Unie en de V.S., die het wereldtoneel beheersen. Deze beide giganten zijn evenwel niet in staat de grote problemen als overbevolking, de tegenstelling tussen arme en rijke landen, het milieuvraagstuk onafhankelijk van elkaar en andere staten op te lossen. Het verwondert mij, dat Falk niet

rept over de groeiende macht van Japan, waarover H. Kahn schreef in zijn bekende werk „The emerging Japanese superstate" (Englewood Cliffs, 1970) en Robert Guillain in „Japan derde grote" (Utrecht, 1970).
Maar ook China kan gerekend worden tot de superstaten van de toekomst, zoals m.i. terecht werd voorspeld door Wilhelm Fucks in zijn „Formeln zur Macht" (Stuttgart, 1965). Bovendien zullen nog andere staten (India, Brazilië?) op den duur bijdragen tot de vorming van een multipolair systeem (zie hierover ook mijn artikel „Evolutie der wereldmachten; een vergelijkende analyse" in „Civis Mundi" nov./dec. 1973). Vietnam heeft trouwens aangetoond, dat er grenzen zijn aan de macht van een superstaat!
T. K. N. Unnithan schreef een bijdrage over „Gandhian view of a world social order", waarin hij o.m. opmerkt: „Gandhi's doctrine of non-violence or satyagraha techniques of social action were intended not only to solve national problems of injustice but also international conflicts and wars . . . the Gandhian view of a world social order is essentially one of a moral order". Unnithan meent, dat Gandhi's visie een antwoord kan geven op het probleem, dat prof. B. Landheer stelde in zijn boek „Ethical values in international decision making" (The Hague, 1960): „We think about international affairs as analogous to national ones while in reality they are basically different and require social forms that are not like those of the national state. International society is organised as if it were a large state while in reality it is not, as the essential attributes of the state are missing. As a result we have no clear image of ethical values upon the global level".
Hoewel de gedachte van „non-violence" bij velen binnen en buiten India nog steeds leeft, valt het ondanks dit artikel van de Indiase socioloog helaas toch niet te loochenen, dat Gandhi's ideeën in de huidige politiek van India geen rol meer spelen.
Er zijn een aantal barrières op de weg naar een wereldsamenleving. Toynbee analyseerde enkele „blokkerende gewoonten" (Nederlandse vertaling van zijn boek „Change and habit"), waarbij vooral de nationale soevereiniteit gekritiseerd wordt. Toynbee maar ook de auteurs van het hier besproken boek verliezen m.i. vaak te veel de bijzondere functie van de nationale staat uit het oog. De nationale staat is niet alleen voor de jonge landen in Azië en Afrika het symbool van de pas verworven politieke onafhankelijkheid en nog te verwerven economische zelfstandigheid, ook in de rijke landen heeft de nationale staat door zijn economische en sociale activiteit (de welvaartsstaat) eerder aan betekenis gewonnen dan verloren.
Anderzijds is er ook een duidelijke trend naar regionale bovennationale blokvorming te onderkennen. Ik denk niet alleen aan E.E.G. en Comecon maar ook aan het streven van een aantal staten in Afrika, Azië en Latijns-Amerika om tot regionale gemeenschappelijke markten te komen, aan organisaties als de Asean (Association of South East Asian Nations), terwijl ook de betekenis van de gespecialiseerde organen van de UNO niet moeten worden onderschat (b.v. ECAFE).
In zijn artikel „World federalism: regional" merkt Peter Hay dan ook op „The supranational regional model holds significant potential for its participants and for the international community in general" (pag. 76).
In zijn bijdrage „The problem of a global social order" tracht Bruno Fritsch in het voetspoor van Tinbergen aan te geven op welke wijze de tegenstellingen tussen rijke en arme landen kunnen worden verminderd. Hij pleit voor een internationaal economisch plan met als belangrijkste aspecten: internationale arbeidsverdeling tussen rijke en arme landen, grondstoffenovereenkomsten, internationale coördinatie van nationale en regionale sectorplannen, garanties voor buitenlandse investeringen, verspreiding van know-how en controle op de „brain-drain" (de emigratie van het intellect naar de rijke landen)
De politieke ontwikkeling in de wereld schijnt op het ogenblik gunstiger perspectieven te bieden dan velen verwachten. Het valt niet te loochenen, dat politieke en geestelijke leiders tot het inzicht ko-

men, dat internationale samenwerking een dwingende noodzaak is: Ik denk aan Nixons toenadering tot China en de Sowjet-Unie, Brezjnews ontspanningspolitiek t.a.v. het Westen, Mao's veranderende koers tegenover het buitenland.
De dialoog, die J. H. M. M. Loenen bepleit tussen christenen, vertegenwoordigers van andere godsdiensten en humanisten zou m.i. een aanzet kunnen zijn tot een dialoog op veel groter schaal.
Ik geloof overigens dat een dergelijke dialoog eerst waardevol kan zijn wanneer deze het besef doet groeien van de relatieve waarde van de onderscheidende culturen en levensbeschouwingen, die elk bepaalde aspecten van menselijk denken en leven vertegenwoordigen. Ook hier zal het absolutisme van het „ware geloof" moeten worden doorbroken. Jammer, dat de problematiek van de interculturele dialoog in deze bundel niet voldoende aan de orde is gesteld.
B. Landheer wijst in zijn artikel „Industrial society as the basis of worldsociety" op de Westerse misvatting, dat maximalisatie van produktie tot het optimale sociale systeem leidt. De milieuproblematiek heeft al te duidelijk de gevaren van deze opvatting doen blijken. Ook meent Landheer, dat de moderne industriële systemen niet evenwichtig zijn: „The world population wants stability, self-determination and wellbeing".
Ik hoop dat deze bundel vele lezers vindt.

P. Krug

Oude nummers Rekenschap

Het komt nogal eens voor dat wij bestellingen op oude nummers van Rekenschap niet kunnen uitvoeren omdat onze voorraad niet meer compleet is. Wij zouden het daarom zeer op prijs stellen als onze lezers, wanneer zij oude nummers/jaargangen opruimen, deze aan ons willen afstaan. De verzendkosten worden natuurlijk vergoed.

Kan iemand ons nu vast helpen aan: No. 4 jaargang 2 (1955). Gaarne bericht aan Rekenschap, Postbus 114, Utrecht.

Op zoek naar een mentaliteit

Onder deze titel verscheen onlangs bij de Wetenschappelijke Uitgeverij (Amsterdam) een boek van de hand van de T.V.-regisseur Milo Anstadt. De schrijver presenteert zich hierin als een progressief, links humanist, die bewust het geestelijk erfgoed van de Verlichting aanvaardt, maar toch wil waarschuwen voor de te optimistische toekomstvisies van andere hedendaagse Verlichtingsepigonen en radicalen, die nog altijd menen op de puinhopen van de kapitalistische maatschappij een ideale samenleving te kunnen opbouwen.

Anstadt heeft geen hoge verwachtingen van de „nieuwe mens" van de toekomst. Hij tracht zich rekenschap te geven van de feiten en mogelijkheden van onze cultuur en maatschappij aan de hand van een analyse van de opvattingen van een aantal denkers, die evenals Anstadt poogden te komen tot een diagnose van hun tijd: Nietzsche, Rüssel, Kolakowski, Popper, Jaspers, B. de Jouvenel, Szczesny en een aantal marxisten en structuralisten.

Anstadt meent dat uit de nieuwste wijsgerige stroming, het structuralisme, een weinig uitzicht biedend mensbeeld oprijst, het beeld van een onpersoonlijke, ontindividualiseerde mens: Wezenlijk zijn slechts onze denkstructuren, die alle individuen gemeen hebben. Aldus het uitgangspunt van de structuralisten. Na beschouwingen over een aantal hedendaagse denkers (gelardeerd met citaten uit het boek van L. W. Nauta „Filosofische antropologie en ethiek") moet Anstadt tot de conclusie komen, dat duizenden jaren filosofie weinig licht hebben kunnen werpen op de mens. Bij de Duitse katholieke humanist Rüssel („Gestalt eines christenlichen Humanismus") staat de goddelijke liefde centraal, bij de Poolse marxistische humanist Kolakowski gaat het om een zinrijk bestaan, verbonden met het historisch gebeuren, bij Nauta om een handelen naar de toekomst van een zich bevrijdende mensheid.

Anstadt slaagt er niet in een gemeenschappelijke noemer van de verschillende wijsgerige opvattingen te vinden. Zijn verwachtingen over de mens zijn, gezien ook het onduidelijke mensbeeld, allerminst hooggestemd. Anstadts kritiek richt zich, zoals gezegd, ook op die vooruitgangsoptimisten, die menen mens en geschiedenis te kunnen doorgronden en vasthouden aan een utopisch toekomstbeeld, dat door het verleden allerminst gerechtvaardigd wordt. Hij meent, dat optimistische utopisten aan de werkelijkheid van onze wereld voorbijgaan, ondanks de waarschuwingen van Kierkegaard, Nietzsche,

Dostojewsky en Freud, die duidelijk de menselijke afhankelijkheid van irrationele krachten aantoonden. Anstadt zelf noemt zich humanist, maar rekent zich niet tot die rationalisten, die hij een irreeël optimisme verwijt. Hij beschouwt zichzelf als geestverwant van een andere groep, die hij als volgt omschrijft:

„Zij zijn dikwijls — ondanks al hun bedenkingen — geneigd zichzelf links, progressief, socialist en ook met oprechte overtuiging radicaal te noemen, maar zij blijven zeer sceptisch ten aanzien van de mogelijkheid een gelukkige mensenmaatschappij te scheppen. Daarom richten zich hun bemoeienissen niet in eerste instantie op het geluk der mensen, maar op hun vrijheid, en ook van die laatste hebben zij geen overspannen verwachtingen... Zij blijven volhardend streven naar meer gerechtigheid, meer redelijkheid, meer verdraagzaamheid..." (pag. 117). Anstadt sluit zich blijkens vele citaten aan bij de opvattingen van de bekende filosoof Karl Popper, die zegt, dat er „geen redelijke maatschappij bestaat, maar altijd één die redelijker is dan de bestaande en waarnaar wij daarom dienen te streven; dat is een realistische eis en geen utopie".

Anstadt keert zich in het voetspoor van Popper tegen de vooruitgangsoptimisten, die „weten" dat in laatste instantie het menselijk heil verzekerd is. Deze pretenderen de historische „wetten" te kennen en hun geloof in de glorierijke toekomst is onwankelbaar.

Karl Popper schrijft: „Van alle politieke idealen is dat om de mensen gelukkig te maken misschien het meest gevaarlijke. Het leidt zonder uitzondering tot de poging, ons systeem van „hogere" waarden op te dringen aan anderen, teneinde hen iets te laten verwerkelijken wat *ons* van het grootste belang lijkt voor *hun* geluk; teneinde als het ware hun ziel te redden".

Een dergelijk romantisch utopisme, aldus Popper, leidt er slechts toe, dat men met de beste bedoeling om een hemel op aarde te scheppen, er alleen in slaagt hier een hel te creëren.

Popper ontkent, dat het onze ethische plicht is een ander gelukkig te maken, omdat het begrip „geluk" niet voor iedereen hetzelfde inhoudt: „Het is onze plicht, degenen te helpen, die onze hulp nodig hebben; maar het kan niet onze plicht zijn anderen gelukkig te maken, omdat het niet van ons afhankelijk is en omdat het dikwijls zal neerkomen op een aantasting van de privacy diergenen die wij met zulke vriendelijke bedoelingen omgeven..." Maar hij voegt eraan toe: „De strijd tegen lijden moet als een plicht worden beschouwd..."

De meeste wereldhervormers, zegt Anstadt, ontsnappen niet aan totalitaire opvattingen en methoden. Onder deze wereldhervormers rekent hij de New Left, de Marcuse-aanhangers, de maoïsten, de anarchisten en andere revolutionairen. Hij komt tot de conclusie dat revolutionairen tot nu toe alleen zeer autoritaire, om niet te zeggen despotische heerschappijen tot stand hebben gebracht.

Zij gaan immers allen uit van een onrealistische mensbeschouwing, die uit-

eindelijk tot het tegengestelde leidt van hetgeen zij theoretisch beogen: een jacobijnse, intolerante en autoritaire staat.
Ik teken hierbij nog aan, dat Anstadt het oog heeft op de *westerse* samenleving. Ik vraag mij wel af hoe zijn oordeel is over de revolutionaire bewegingen in sommige ontwikkelingslanden, die vaak het radicale antwoord zijn op extreem-reactionaire regimes, welke iedere ontwikkeling in progressief-democratische richting onmogelijk maken. (Rusland is in dit opzicht ook een bekend historisch voorbeeld!) Hoewel Anstadt als humanist leeft in de traditie van de Verlichting, is hij zich evenals Freud en een aantal existentialisten bewust van de irrationele aspecten van het menselijk bestaan.
Hij beweegt zich weer duidelijk in het spoor van de Verlichting wanneer hij met instemming Nauta citeert: „Ik geloof dat het beter is om op te merken dat kennis weliswaar geen vrij en creatief gedrag garandeert, maar er wel de onmisbare voorwaarde van vormt".
Onze tijd biedt geen rooskleurig perspectief. In de strijd van de verschillende wijsgerige stromingen openbaart zich niet alleen de complexiteit van onze samenleving maar evenzeer de verwarring rondom het mensbeeld. Anstadt verwerpt het marxistisch geloof, dat wij de historische „wetten" en de toekomst van de maatschappij kennen. Wij weten niets van de toekomst. *Immers de loop van de geschiedenis der mensheid wordt sterk beïnvloed door de groei van de menselijke kennis, maar deze groei kunnen we onmogelijk voorspellen.* Spreken over de „progressiviteit" van de geschiedenis is nonsens, want de geschiedenis zelf heeft geen bedoeling. Om nogmaals Popper te citeren: „Vooruitgaan is zich naar een of ander doel bewegen, naar een doel dat voor ons als menselijke wezens bestaat. „Geschiedenis" kan dat niet doen; alleen wij, de menselijke individuen kunnen dat doen" (pag. 222).
De conclusie van Anstadt: „Wie vandaag als humanist ernstig genomen wil worden, kan zich niet meer op de simpele en banale ideeën van de vooruitgangsoptimisten baseren". (pag. 259). Anstadt had in dit verband nog kunnen verwijzen naar het onlangs herdrukte boek van J. M. Domenach „Le retour du tragique" (besproken in de N.R.C. van 9 januari).
Ons streven moet volgens Anstadt in de eerste plaats gericht zijn op de „open maatschappij", die ook Popper voor ogen staat, een maatschappij die beveiligd is tegen dwang en verstarring. *De te grote ongelijkheid in onze maatschappij, de voor mens en milieu schadelijke produktievormen, het utilitaristisch onderwijs, de liberale structuur van onze economie noemt hij als tekortkomingen van ons maatschappelijk bestel. Hij wil dat onderwijs, gezondheid, recreatie, kunst en informatie maatschappelijk beschermd worden.*
Anstadt haalt voorts nog Chomsky aan, die zegt, dat het doel van de opvoeding is „de creatieve impuls van een mens, welke dan ook. . . aan het licht te brengen en te versterken".
De humanist, aldus Anstadt, moet toegankelijk zijn voor het tragische in het menselijk bestaan. Een dergelijke positieve houding tegenover tragiek legt hem echter te meer de verplichting op naar uitbanning van minderwaardige

en waarschijnlijk *vermijdbare ellende* te streven. De teleurstellingen, die hij hierbij wellicht zal ondervinden, zijn alweer tragische aspecten van ons bestaan (pag. 270). Het is één van die passages in dit boek, die ik in de marge van een instemmend uitroepteken voorzag. Geheel bevredigd heeft mij dit boek echter niet. Het teveel aan citaten werkt vermoeiend en ook compositorisch heeft het boek zwakke kanten. Bovendien verbaast het mij, dat een auteur, die zich duidelijk als humanist presenteert, met geen enkel woord rept over het moderne georganiseerde humanisme en zelfs bekende humanisten als Fromm en Julian Huxley, die toch anders dan Nietzsche en Burckhardt een eigentijds geluid doen horen, in het geheel niet vermeldt.
Ook aan de problemen van de technologische ontwikkeling en de technocratie, de „computermaatschappij" besteedt hij m.i. te weinig aandacht (Over dit onderwerp vindt men regelmatig belangrijke bijdragen in het Unesco-tijdschrift „Impact of science on society", o.m. no. 4, 1973, gewijd aan „Appropriate technology). De ontmoeting met andere culturen en wereldbeschouwingen, zoals de oosterse, heeft kennelijk niet de belangstelling van de schrijver, waardoor hij te veel blijft steken in de europacentrische visie van een West-Europeaan met weinig aandacht voor de vragen rondom een toekomstige „world-society".
Daarentegen behandelt hij wel uitvoerig de problemen van de moderne democratie. Ondanks genoemde bezwaren kan ik dit boek beslist ter lezing aanbevelen. Wie zich nog verder wil oriënteren verwijs ik naar de uitgave van „Intermediair": *„Filosofen van de twintigste eeuw"*, waarin men vele van de door Anstadt behandelde denkers terugvindt. In dit verband lijkt het mij ook nuttig de bundel uit humanistische kring *„De dag ligt nog voor ons"* (uitgave Van Stockum) nog eens te memoreren!

P. Krug

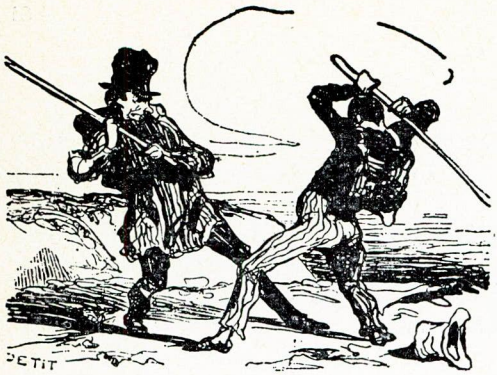

Euthanasie

Met betrekking tot het „Naschrift" dat mr. M. Knap publiceerde in „Rekenschap" 20 (1973) 3 zou ik gaarne het volgende willen opmerken.
Het spijt mij te moeten constateren dat mr. Knap met geen woord rept over mijn uitvoerige reactie die bedoeld was voor „Rekenschap", doch werd geplaatst in „Het Woord van de Week" 26 (1973) 16 dd. 1973-08-12. Dit niettegenstaande uit een aantekening van mr. Knap onder bedoeld artikel blijkt dat hij in een uitvoerige bijdrage in „Rekenschap" ook op mijn bezwaren zou ingaan, daar deze soortgelijk waren aan enige wèl in Rekenschap opgenomen reacties. Men zou hieruit haast concluderen dat mr. Knap niet graag ziet dat mijn artikel ook onder de aandacht der lezers van Rekenschap komt. Ik kan mij dit gezien zijn hoogst zwakke verweer in „Rekenschap" wel enigszins indenken.
Gezien mr. Knap's bovenvermelde aantekening meen ik toch te moeten aannemen dat zijn „Naschrift" ook betrekking heeft op mijn reactie in „Het Woord van de Week". Daarom zou ik bij genoemd „Naschrift" het volgende willen aantekenen, waarbij ik mij beperk tot enkele der belangrijkste discussiepunten. In het begin van mijn artikel in „Het Woord van de Week" staat het volgende:

> „(...) de auteur (d.i. mr. Knap) maakt een zeer onvoldoende scheiding tussen de onvrijwillige en de vrijwillige euthanasie. Hierdoor wekt hij de onjuiste indruk dat aan vrijwillige euthanasie even gecompliceerde vraagstukken inherent zouden zijn als aan de onvrijwillige".

Mr. Knap meent het signaleren van deze probleemvertroebeling door ongemotiveerd generaliseren af te kunnen doen met de volgende constatering:

> „(...) ik heb mij beperkt tot „opmerkingen" (...) en laat daarom de (...) onderscheidingen tussen vrijwillige, onvrijwillige, passieve en actieve euthanasie buiten beschouwing".

Een van meer onbegrip getuigende aanpak is m.i. haast niet mogelijk.

Verder commentaar op het volledig negeren van een der *meest fundamentele punten van het gehele euthanasievraagstuk* lijkt mij volkomen overbodig.

Voorts schreef ik in „Het Woord van de Week":

> „Mr. Knap kan, zo schrijft hij letterlijk, „aan een wilsverklaring van de vrager, mondeling dan wel schriftelijk geen enkele waarde toekennen.
> Dit standpunt is geheel onjuist. Het is onbegrijpelijk dat een jurist zoiets kan beweren. Zeker hij zou toch bekend moeten zijn met het feit dat *volgens de Nederlandse wet de patiënt te allen tijde het recht heeft een medische behandeling te weigeren*".

Mr. Knap meent hierop als volgt te moeten reageren:

> „Het is voorts natuurlijk juist dat niemand zich aan een medische behandeling behoeft te onderwerpen en in zoverre zijn de onderdelen a. en b. van het levenstestament ook niet onjuist".

Het woord „juist" wordt door mr. Knap vermeden, dat is hem blijkbaar *te* duidelijk! Of zou hem het nuanceverschil tussen „juist" en „niet onjuist" zijn ontgaan?

Mr. Knap gaat verder:

> „Maar ze zijn gratuit als het gaat om patiënten bij helder bewustzijn want dan moet ook de arts zelfs een bevestiging van de patiënt verlangen".

Deze constatering is uiteraard in het geheel niet ter zake. Het levenstestament is helemaal niet bedoeld voor gevallen waarin de patiënt nog zelf in staat is zijn mening kenbaar te maken. M.i. wijst het vermelden van deze constatering er op, dat mr. Knap de bedoeling van het levenstestament in het geheel niet duidelijk is.
Voorts deelt mr. Knap in zijn „Naschrift" mede, dat hij „bij zijn mening blijft".
Deze gevolgtrekking is verbazingwekkend. In zijn artikel verklaart mr. Knap dat hij aan het levenstestament „geen enkele waarde toekent". Dit impliceert dus zonder meer dat de patiënten *niet* het recht tot weigering van een behandeling zou hebben. In zijn „Naschrift" constateert hij echter dat „niemand zich aan een medische behandeling behoeft te onderwerpen". Hoe mr. Knap dan toch kan verklaren dat hij bij zijn mening blijft is volkomen onbegrijpelijk.
Zowel mw. Sybrandy — zie haar artikel in „Rekenschap" 20 (1973) 3 — als ondergetekende achten mr. Knap's opvatting dat „Wie zijn leven wil beëindigen dat zelf moge doen" onmenselijk en wij geven ook aan waarom. Wil mr. Knap dat de betrokken ongelukkigen maar van een hoogte moeten springen, zich ophangen of iets van dien aard? In het „Naschrift" van mr. Knap ontbreekt elke repliek hierop . . .
Ook de in mijn artikel in „Het Woord van de Week" gesignaleerde denigrerende en insinuerende opmerking ten aanzien van de persoon der beide door mr. Knap genoemde artsen, die op uitdrukkelijk verzoek van de betrokken patiënt(e) euthanasie verricht hadden, wordt door hem volledig genegeerd. Blijkbaar wenst hij deze opmerking te handhaven. Tegen de stigmatiserende en onwetenschappelijke term „zelfmoord" blijkt mr. Knap — gezien het uitblijven van een reactie zijnerzijds — ook al geen bezwaar te hebben.
Het lijkt mij onnodig ook nog op de vele andere zwakke plekken in het „Naschrift" van mr. Knap in te gaan.
Tenslotte nog dit. Met mijn reactie beoog ik allerminst een aanval op mr. Knap persoonlijk. Het gaat er mij uitsluitend om te bevorderen dat er aan het nog maar al te vaak voorkomende onnodig, onmenselijk en tegen de wil van de patiënt plaats hebbend lijden zoveel en zo snel mogelijk een einde komt. Het verkondigen van meningen zoals die van mr. Knap bevordert — hoewel ongetwijfeld niet zo bedoeld — in hoge mate handhaving van de huidige onmenselijke toestand waarin nog maar al te vaak zonder overdrijving van *martelaren* gesproken kan worden. Vele der brieven die het secretariaat der Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie ontvangt bewijzen dit helaas op overtuigende wijze. Wetswijziging is hoogst urgent! Dit wordt op briljante wijze ook aangetoond in mr. M. G. Rood's reactie op het artikel van mr. Knap, welke reactie is opgenomen in „Rekenschap" 20 (1973) 3.
In zoverre mogen wij mr. Knap dankbaar zijn, dat zonder diens artikel mr. Rood zijn visie wellicht nimmer op papier zou hebben gebracht, waardoor mij ook de gelegenheid zou zijn ontnomen deze ter kennis van de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid te brengen.
Gezien het z.i. bijzonder grote belang van een en ander hoopt en vertrouwt ondergetekende, dat u tot publikatie van het bovenstaande zult willen overgaan. Reeds nu dankt hij u voor uw gewaardeerde aandacht.

D. van der Kellen

Notities van een lezer

Er is voor mijn gevoel aan het overlijden — op 9 oktober 1973 — van **Prof. Dr. Frits Grewel** erg weinig aandacht besteed. Ik heb hier en daar een klein berichtje gelezen, maar iets van enige omvang heb ik niet gezien of het moet mij ontsnapt zijn. Toch is er alle aanleiding om zijn werk in de aandacht te houden.

Het was een wat wonderlijke man, opgeleid tot zenuwarts, gepromoveerd op een dissertatie in 1935 over tandwisseling, medewerker van Brouwer in paviljoen 3 van het Wilhelminagasthuis in Amsterdam tijdens de afschuwelijk neurotiserende crisis van de dertiger jaren. Na de oorlog was hij chef de clinique in het W.G., in 1954 lector in de kinderpsychiatrie, in 1964 hoogleraar in de orthopaedagogie. Daarnaast hield hij een tamelijk omvangrijke praktijk als zenuwarts.

Zijn kennis was buitengewoon groot en uiterst gevarieerd. Je kon een artikeltje van hem tegenkomen in **Amstellodamum** over de herkomst van de steenblokken van het Paleis op de Dam - waarover hij in James Boswell, de 18e eeuwer, eens iets gelezen had. Maar ook in vaktijdschriften een zeldzaam nuchter en doordachte studie over kinderen met spraakstoornissen. Hij was een overtuigde vrijdenker, een radikaal-humanist en injecteerde vrienden en collega's al veertig jaar geleden met denkbeelden die de laatste jaren als uiterst modern gelden in de psychiatrie en in de zwakzinnigenzorg. Ik herinner mij een uitstekend prae-advies dat hij voor de vrijdenkers in het begin van de 50e jaren uitgebracht over godsdienst en psychologie.

Het was een vreemde spreker. Met zijn wat schorre stem sprak hij, zonder zijn invallen te onderdrukken. Tijdens zijn openbare les als lector citeerde hij iets, zeggende na het citaat: ,,zoals. . . ja wacht even, wie zei dit ook al weer. . . oh dat is me net ontschoten. . . nou ja, dat komt straks wel weer." En ging door, onbekommerd — tot tien minuten later: hij onderbreekt zijn betoog, steekt zijn hand op en zegt: ,,ja, ik weet wie ik daarnet bedoelde — Erikson — ja 't was Erikson die zei (volgt citaat . . .) mooi zo, nu weer verder."

Kaskedoles (overdrijving), zoals hij in bargoens kon zeggen, was hem vreemd. Maar hij was niet makkelijk voor hen die lichtvaardig overgeleverde begrippen funest hanteerden. Zijn instelling was het zich steeds en hardnekkig af te vragen of wat wij geldige begrippen achten nu echt wel geldigheid moet worden toegekend. In dit opzicht was de denkwijze van Presser (in de historie) hem zeer verwant. In vele van zijn ongeveer 200 publikaties, meest studies en opstellen in tijdschriften over een zeer breed terrein, vindt men die houding van Grewel gerealiseerd: observeren, observeren, kritiek op verzamelbegrippen, kritiek op wóórden en dan heel voorzichtig formuleren. Barendrecht vertelde eens hoe Grewel tijdens een stafvergadering op paviljoen 3 in het W.G. de vloer met hem aandweilde toen Barendrecht een patiënt op grond van de uitkomsten van een intelligentietest imbeciel noemde. En dat was voor hem geen hard intellectueel spel om de superioriteit van zijn geest te demonstreren; hij was onder zijn ironie, zijn schamperheid en sarcasme in bepaalde omstandigheden een licht ontroerbaar man.

Er zijn honderden getuigen die voor

koefnoen (voor niets) zoals hij het noemde door hem met zijn hele inzet langdurig door het leven geholpen zijn. Ik herinner mij een keer dat hij in een klein gezelschap vertelde van zijn wanhoop, doordat hij een jongen, een patiënt van hem, niet over de drempel kon helpen die de maatschappij gelegd had om intellectuele normen voor een bepaalde eenvoudige opleiding te beveiligen.
Frits Grewel was een uitzonderlijke man, en voor mijn gevoel was het te stil rondom zijn heengaan — al was hij dan een man zonder enige ophef.

* *
*

Voor wie houdt van echte autobiografieën, boeken waarin een man onsystematisch uitweidt over zijn leven, met op de achtergrond de verwondering over wat hij was en wie hij is, kan ik aanraden: **Memoirs of a superfluous man,** van Albert J. Nock. Ik kende deze man helemaal niet. Hij moet ook nog boeken geschreven hebben over „Jefferson", „Journey into Rabelais' France", „Free speech and plain language" en „Our enemy the state".
Hij schrijft boeiend, relativerend, ironisch en buitengewoon erudiet. Een stel ontzettende vooroordelen houden deze aristocratische anarchist of autoritaire vrijbuiter geheel bevangen — maar hij is geestig en de tijd waarin hij leefde, rondom 1900 en verder, komt erg kleurig aan het licht. Het motto van het boek is van Isaac Newton: „I do not know what I may appear to the world, but to myself I seem to have been only like a boy playing on the seashore and diverting myself in now and then finding a smoother pebble or a prettier shell than ordinary, whilst the great ocean of truth lay all undiscovered before me."

* *
*

Er is in Nederland een vertaling verschenen van een boek dat in 1966 in Londen verscheen: Prof. H. G. Schenk — **De geest van de romantiek** (Ambo 1973). Deze auteur is in 1912 in Praag geboren, studeerde in zijn geboortestad en in München, promoveerde in Oxford in de filosofie en doceert daar nu Europese sociale geschiedenis.
De cultuurstroming van de romantiek, een wijze van beleven en denken en reageren die in de eerste helft van de negentiende eeuw breed verbreid was, wordt al enige tientallen van jaren druk bestudeerd.
In een reactie op de achttiende eeuw — maar elke cultuur is een reactie — verwijderde de trant van de romantiek zich van de tumultueuze opkomst van het harde moderne exploitatie-systeem der maatschappij. Heimwee naar een ver verleden, dromen van een utopie aan de horizon, nihilisme en wonderlijke vormen van aan gangbare normen ontsnappende perversie, met aan de andere kant krampachtige pogingen om het christendom in „zijn authentieke vorm" te herstellen — ziedaar enkele aspecten van wat Mario Praz in zijn befaamde boek „the romantic agony" noemde.
Het boek van de Tsjech Schenk is goed gedocumenteerd, het streeft naar veelzijdigheid en evenwicht. Maar het is erg geloverig, precieser gezegd: het lijkt me nogal rooms. Hij noemt Stendhal een ego-maniak, vertelt wat dierbare malligheden over het huwelijk, heeft een emotionele afkeer van Voltaire, vindt Freud een indiscreet man en Marx een domoor.
Niet onbelangrijk eindigt het boek met een curieuze herwaardering van Nietzsche als profetische figuur van de uiterste rand van de romantiek.

* *
*

Er is al enige tijd geleden een heel erg aardig boekje verschenen van een jongeman, Pierre Perret, getiteld: **Adieu, monsieur Léautaud.**
We beleven in Nederland, vooral door de perfecte vertalingen van de Arbeiderspers, een toenemende belangstelling voor de Franse auteur Paul Léautaud. Al jarenlang waren er, verspreid over ons hele land, enkele tientallen hartstochtelijke verzamelaars van elk stuk papier waarop iets van deze

vrijmoedige, dwarse, helderschrijvende auteur gedrukt was. Maar de Franse taal is voor velen een moeilijk toegankelijk voertuig, zodat het erg plezierig is dat de genoemde uitgever — ik vermoed door inspiratie van Martin Ros — zulke correcte en ook in de vorm zo passende edities in onze taal op de markt brengt. Want Léautaud is werkelijk wat hij op zijn grafsteen simpel wilde ingebeiteld hebben: *Paul Léautaud écrivain français*, een schrijver in de volle zin van het woord, in de traditie van de Franse cultuur: helder, origineel, gaande tot uitersten, maar vol goede smaak.

Het boek nu waar ik op doel, dat van de jongeman Perret is een verrukkelijk document. Een jonge student in de muziek en de declamatie van twintig jaar heeft met stijgende verering het werk van de oude Léautaud gelezen. Hij heeft de radiodiscussies van de oude schrijver met Robert Mallet gelezen. Hij woont in Zuid-Frankrijk, bij Toulouse. In Parijs aangekomen om te studeren en wat later zijn militaire dienstplicht te vervullen, trekt hij — zoals dat heet — de stoute schoenen aan en gaat de befaamde brombeer in het plaatsje bij Parijs, Fontenay, bezoeken. Angstig, verlegen, steeds aarzelend loopt hij de tuin in, twijfelt voor de deur nog of hij naar binnen zal durven.

De deur staat open. Binnen klopt hij op de wand, zijn hart klopt. Maar hij wordt ontvangen! Nors weliswaar; waarschijnlijk heeft het verlegen, oprechte voorkomen Léautaud verzacht — en er ontwikkelt zich een gesprek. En dàt is grandioos. Er komen kanten van het karakter van de oude schrijver aan het licht die we niet vermoed hebben. Hij is hartelijk. Bij een volgend bezoek heeft hij de soort sigareten gekocht die de jongen rookt. Ze gaan samen Parijs in om bij boekhandeltjes, die Léautaud kent, tweedehands boeken voor de jongen te kopen. In verscheidene gesprekken bepraten ze de Franse literatuur; voor de jongen zijn het unieke colleges in cultuur. De jonge Perret wist wat er gebeurde. Hij noteerde achteraf curieuze, belangwekkende details van houding, gedrag en oordelen van Léautaud. Ik kan iedereen dit boek aanraden.

* *
*

Ik wil hier een mooi verhaal vertellen; al tijden lang heeft er geen goed verhaal in dit tijdschrift gestaan. Als deze regels gelezen worden is het voorjaar vermoedelijk aangebroken en de vakanties zijn dichtbij. Zo'n verhaal vertelt men elkaar om het genoegen van de vrijheid, de ontspanning te verdiepen. Het gaat over de grote **Vidocq,** in het begin van de negentiende eeuw.

Vidocq zat aan bij een diner, waarbij ook de befaamde romanschrijver Honoré de Balzac aanwezig was. Vidocq was — dit zeg ik voor wie de geschiedenis van misdaad en recherche niet kent — de oprichter van de Parijse Sureté, de veiligheidspolitie, maar voormalig boef, galeislaaf, oplichter etc. etc.

Een enorme, avontuurlijke carrière had hem tot de toppen van de staatsbemoeienis gebracht. En nu zat deze bijzonder geslepen, ervaren en doorgewinterde man aan één tafel met een van de allergrootste auteurs van de negentiende eeuw. Vidocq zou een verhaal vertellen om De Balzac te tarten, die ontkend had dat de „gewone" werkelijkheid boeiend zou kunnen wezen. In de romankunst bestaat pas een *komplete* werkelijkheid, had de auteur beweerd.

Het verhaal zelf is niet voor iedereen onbekend; soortgelijke histories duiken steeds weer op — U zult 't misschien herkennen. 't Is te vinden in een boek over Vidocq van Philip John Stead.

Op een winternacht had Vidocq dienst op het Hoofdbureau. Bleek maanlicht scheen er op de bevroren Seine. De politiemannen zaten dicht bijeen gekropen rondom de grote kachel, die in weerwil van het kolenbudget van de Préfecture op volle kracht gestookt werd. Boven op zijn kamer sliep de prefect. De kachel was wit-gloeiend en de mannen poften er kastanjes op, die zij met een mengsel van rum en witte wijn naar binnen spoelden. De tabakswolken vulden het vertrek.

Het sloeg één uur en de echo weerklonk over de quai des Orfèvres. Plotseling verschenen er twee schaduwen op de trappen, die naar de woning van de prefect leidden. Vidocq opende de deur en zag een dienstmeisje, in het zwart gekleed en een dame, erg jong en erg knap, in een baljurk en met bloemen in haar haren. De portier van het bureau was met hen in gesprek.
De portier was met zichzelf in tweestrijd, of hij zo'n aanzienlijke dame zou weigeren toe te laten, of dat hij de prefect op dit uur wakker zou maken. De dame bewoog hem tot het laatste, door hem twee diamanten armbanden en haar paarlen halssnoer in zijn handen te drukken.
De portier ging naar boven en hoestte discreet aan het bed van de prefect.
De prefect schrok. Zachtjes noemde de portier zijn naam. De prefect werd wakker en vloekte. Bars werd de portier weggestuurd met de boodschap dat hij de dame niet wilde ontvangen. Rillend kwam de man echter weer terug om te zeggen, dat de dame de naam van Zijne Majesteit, koning Louis-Philippe genoemd had. Grommend stond de prefect op en worstelde zich in zijn kleren. Tegen de portier zei hij, dat hij de dame wel wilde ontvangen als zij van tevoren haar naam noemde. Dit weigerde zij. Tenslotte schreef zij haar naam op een stukje papier en de portier bracht dat naar boven.
Balzac greep de rumfles en weigerde Vidocq nog een borrel te geven, voordat hij verteld had hoe die dame heette. Vidocq zei dat het gravin Hélène de B. was.
„Ster aan het hof van de burger-Koning!", riep Balzac in verrukking.
De dame ging bij de prefect naar binnen en vertelde haar moeilijkheden. Alleen hij zou haar er uit kunnen helpen. Haar man was op reis naar Bordeaux voor zaken en zij had zich onderhouden met een jongeman van de Oostenrijkse ambassade, in feite was hij Hongaars officier, die haar van het theater naar huis begeleid had. Zij gaf toe, dat hij sinds zes maanden haar minnaar was en dat haar man zo jaloers was (de gravin huilde even) dat zij de jongeman gesmeekt had om haar niet meer te ontmoeten. Hij had dit beloofd, maar zoals minnaars plegen te doen, had hij zijn belofte gebroken. Het was nu al twee uur in de ochtend en haar man zou binnen een uur terugkomen uit Bordeaux!
„Nu en?", vroeg de prefect, verre van verheugd om in 'n koude nacht uit zijn bed te worden gehaald om een dergelijke sentimentele geschiedenis aan te horen.
„Daar er niemand dood is en niemand gewond. . ."
„Maar de man in mijn rijtuig is dood", zei de gravin. Zij legde uit, dat haar minnaar een hartaanval gehad had. De prefect liet Vidocq komen.
„Vidocq, een vooraanstaand persoon is vanavond plotseling overleden in de woning van mevrouw. Haar man kan spoedig terugkomen."
„Wanneer?", vroeg Vidocq.
„Nu". zei de prefect.
„Dus hij is al terug", concludeerde Vidocq.
„Ja", zei de prefect, „en het lichaam van de jongeman is hier buiten in het rijtuig van mevrouw. Wat dunkt je, Vidocq?"
„Ik wacht op uw orders, mijnheer de prefect", zei Vidocq.
„Je moet de man voor ons zien kwijt te raken!"
„De echtgenoot of de minnaar?", vroeg Vidocq.
„De dode", antwoordde de prefect.
Niets was eenvoudiger. Vidocq stelde voor hem op straat te laten vinden, zonder geld of kostbaarheden. De dame huiverde en de prefect zei, dat dit niet kon. Dan totaal laten verdwijnen? stelde Vidocq voor.
„Geen begrafenis?", vroeg de dame.
„Niets", zei Vidocq.
De dame was vroom. Zoiets was onmogelijk.
Vidocq nam zijn hoed en ging naar de deur toe. De dame zelf riep hem terug en smeekte hem iets anders te bedenken.
Op deze manier kreeg Vidocq de hele geschiedenis van haar te horen. In feite was de heer in haar bed gestorven in het herenhuis van De B. in de rue de Bellechasse. Zij vertelde hoe zij hem, met behulp van de meid, had aangekleed en hoe zij „met hun drieën" gearriveerd

waren. Zij hadden hem in het rijtuig gezet, voordat zij de koetsier gewaarschuwd hadden. Vidocq vroeg naar het adres van de heer. De dame zei het hem en hij beloofde dat niemand iets van de ware toedracht zou te weten komen: de heer zou daar behoorlijk afgeleverd worden. Hierna omhelsde de dame de prefect en drukte Vidocqs hand.
Vidocq nam een van zijn agenten mee en ging in de ijzig koude nacht naar buiten om het geval af te wikkelen. Gelukkig sliep de koetsier nog altijd op zijn bok. Zij haalden het lichaam uit de koets en zetten het tegen het muurtje van de quai des Orfèvres.
De dame kwam naar buiten en stapte in het rijtuig met haar dienstmeisje. Vidocq maakte de koetsier wakker en gaf hem opdracht de dames naar huis te rijden.
De dode tussen zich in nemend, alsof hij dronken was, wandelden zij tot aan de Pont-Neuf. Daar, op de place Dauphine, riepen zij een rijtuig aan. De dode werd er eenvoudig ingetild en aan de koetsier vertelden zij dat ze gefuifd hadden. Zij moesten vijf francs betalen voor de rit en het rijtuig vertrok naar de rue Florentin, waar de overledene gewoond had, terwijl de twee politie-ambtenaren op straat achterbleven.
Vidocq zweeg.
„En wat toen?", vroeg Balzac.
„O, het ging goed", zei Vidocq, „de koetsier klom van de bok, schrok hevig en trok aan de deurbel; de bedienden kwamen naar beneden; hij vertelde zijn verhaal en het lijk werd eenvoudig naar binnen gedragen. De volgende dag vermeldden de kranten dat hij tengevolge van een beroerte overleden was. Twee dagen later werd er een plechtige lijkdienst gehouden in de Madeleine.
De dame kwam op tijd thuis om voor te wenden dat zij naar een bal was geweest. Zij woonde de dienst bij. Later stierf zij aan een gebroken hart. Maar tevoren had zij Vidocq een diamanten ring toegezonden.
„Graag bewaar ik de herinnering daaraan", zei Vidocq zacht.
Balzac vond het een onvolledige geschiedenis en alleen een bewijs van zijn stelling, dat de werkelijkheid nooit een volledig verhaal oplevert. Er ontbrak iets aan het geheel. Er was niemand geweest, die de man over de affaire van zijn vrouw met de Hongaarse officier had ingelicht. Daardoor ontbrak de samenhang aan het verhaal.
Het was merkwaardig, voegde Vidocq eraan toe, dat hij die avond in hetzelfde rijtuig met dezelfde koetsier naar De Balzac toegekomen was, waarin indertijd het lichaam van de Hongaarse officier naar de rue Florentin gebracht was.
Balzac gooide enthousiast zijn servet in de lucht en gaf opdracht die koetsier naar binnen te halen. Toen hij binnen kwam kreeg hij een borrel.
„Was jij het niet, die ik die vorige nacht genomen heb?", vroeg Vidocq. „Je weet wel, bij de Pont-Neuf!"
De koetsier hief een rode neus op van het glas:
„Welke nacht?"
„We stopten voor het standbeeld van Henri IV en drukten je vijf francs in de hand."
„We hadden een vrachtje voor de rue Florentin", zei Vidocq zachtjes.
„Rue Florentin!" Er ging de koetsier een licht op.
„Juist! 'n Dooie! Het is niet helemaal ongebruikelijk. Gaf u hem mij cadeau? Nu, als u het geweest bent, dan bent u mij twee francs schuldig!", zei hij.
„Waarom? Ik heb je er toch vijf gegeven?"
„Alle moeite, die ik later gehad heb. Zeker een uur oponthoud", zei de koetsier.
„Waarom probeerde je ze niet van de bedienden te krijgen?"
„Bedienden in deftige huizen! IJdele hoop. Dus wat moest ik doen? Ik ging naar de rue de Bellechasse."
Thans waren het zijn luisteraars, die opschrokken.
„Waarom ging je daarheen?", vroeg iemand.
„Ik vond in mijn rijtuig een kleine verguld-leren portefeuille, die aan de man toebehoord had die ik vervoerd had naar de rue Florintin."
„Wat zat er in?", vroeg Balzac.
„Een brief voor de gravin of hertogin B.,

rue de Bellechasse. Ik gaf het aan een heer en een dame die op het punt stonden in een rijtuig te stappen. De heer nam de brief en werd zo wit als sneeuw. Hij gaf zijn knecht opdracht om mij twee francs uit te betalen."
Nu was De Balzac tevreden. „Het verhaal is compleet", zei hij, „de brief maakte de echtgenoot duidelijk dat de jongeman de minnaar van zijn vrouw was."
De koetsier was zich gaan inbeelden dat hij de hoofdfiguur was in het verhaal, en zei: „Het verhaal is nog niet compleet. Ik ging terug naar de rue de Bellechasse om mijn loon op te eisen, maar er was nooit iemand thuis."
„Om welk loon op te eisen?", vroeg Balzac, „je had je geld toch gekregen?"
„Het tweefrancsstuk dat ik gekregen had was vals", zei de koetsier.
Zo ontstaan romans.

P. Spigt.

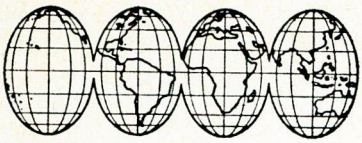

Actualiteiten

Ontwikkelingssamenwerking in discussie

In de „Times" (7 dec. 1973) schreef Patrick Gilkes een kritisch artikel over ontwikkelingssamenwerking waaraan wij het volgende ontlenen:

De gehele conceptie van de ontwikkelingshulp staat op een kruispunt, geaccentueerd door het nieuws van de Ethiopische hongersnood. De doeleinden en motivaties van de hulp sedert 1945 waren redelijk duidelijk; er waren commerciële en politieke argumenten, versterkt door morele verplichtingen. De ontwikkelingslanden moesten worden geholpen de ontwikkelde landen in te halen, en dat was in het belang van beide partijen.

Thans is het duidelijk dat die poging gefaald heeft. De rijke landen schroeven de bedragen die zij beschikbaar stellen terug: die hulp bedraagt thans ongeveer de helft van het VN-doel van 0,7 % van het BNP. De fondsen van de IDA, de tak van de Wereldbank die lange-termijn-leningen tegen lage rente verstrekt, zullen waarschijnlijk tegen medio 1974 uitgeput raken; de deelnemende landen wachten met toezeggingen tot de Verenigde Staten een beslissing genomen hebben, maar als niet spoedig een beslissing wordt genomen zullen de nieuwe regelingen niet van kracht worden voordat de fondsen op zijn.

De voornaamste fout van de afgelopen twintig jaar is dat de intentie om de ontwikkelingslanden werkelijk te helpen beneden aan de prioriteitenlijst is gekomen. Veel hulp is gegeven om de retoriek van de koude oorlog te ondersteunen; niet alleen Vietnam is daarvan een voorbeeld. Wezenlijk is ook het commerciële motief; uitbuiting is een gevoelig woord, maar er is moeilijk een ander te vinden.

Zelfs al lag de nadruk op terreinen waar het nut voor een ontwikkelingsland het grootst was (zoals in de „groene revolutie"), dan nog zijn de gevolgen overdreven en beperkt tot een klein aantal mensen. Dit is inderdaad een essentieel element in het falen: degenen die geprofiteerd hebben van de hulp, vormen de westersopgevoede elite. En zo leven ondanks alle hulp en bijstand 800 miljoen mensen in absolute armoede en komen er hongersnoden in Ethiopië en West-Afrika voor.

In feite kan men argumenteren dat de manier waarop de hulp behandeld is (door beide kanten) eerder aan de onderontwikkeling dan aan de ontwikkeling heeft bijgedragen. D.w.z., de meeste hulp is gegaan naar projecten die geen kapitaal of output opleverden in het betreffende land.

In een recent boek van de voormalige VN-functionaris Tibor Mende (From Aid to Re-Colonization, lessons of a failure) worden gedetailleerde vooruitzichten gegeven en een aantal suggesties en waarschuwingen geuit. De ontwikkelingslanden zijn niet homogeen en hebben hun eigen culturele oriëntaties die gebruikt moeten worden om het gebrek aan zelfvertrouwen te herstellen. Niet dat de hulp gestaakt moet worden: er blijft altijd ruimte voor directe noodhulp, voor leningen van instellingen als de IDA en voor leningen die een breed economisch effect hebben en niet alleen een kleine klasse ten goede komen.

Er zijn alternatieven, maar die roepen moeilijke vragen op. Het zou zeker helpen als de schulden van de ontwikkelings-

landen werden geliquideerd (de huidige schuldenlast is £ 2800 mln. per jaar). Aan de andere kant zijn bepaalde dingen niet nodig: verkoop van wapens bijv.; douanetarieven en beschermde maatregelen van de kant van de rijke landen zouden kunnen worden verminderd (tegen 1980 zal de landbouwbescherming de ontwikkelingslanden £ 1600 mln. per jaar kosten, en een aanzienlijk deel daarvan komt voort uit de gemeenschappelijke landbouwpolitiek van Europa).

Deze suggesties vereisen geen opofferingen of goedertierenheid; ze vereisen alleen gezond verstand. Het werkelijke drama is dat de ontwikkelde wereld dit niet onderkent.

P.K.

VOORSCHRIFT

Laat het vuur van de geest door deze luide wereld breken,
Bepaal je gedachten tot het wezenlijke:
Een nieuw tijdperk brak aan,
En jij werd een late epigoon.

En alles, wat je wist, wat je vernam
In de doolhof van dromen en boeken
Ligt als een nauw zichtbaar spoor
En vraagt droevig: wis mij uit!

Weinig slechts houdt stand,
En veel verzinkt in diepe slaap
Verdeeld is nu jouw geest
En een deel zal moeten sterven

Het kind in jezelf, dat blijft,
Laat het in een nieuwe wereld treden . . .
Maar hoe pijnlijk is het licht
Voor ogen, die verblind zijn achter gesloten deuren!

Sergej M. Gorodetskij (1884-1967)

(Uit het Russisch vertaald door P. Krug)

Met Goemiljow, Mandelsjtam en Anna Achmatowa vormde Gorodetskij de groep van de Akmeïsten, die zich tegen het Russische symbolisme keerde. Concrete onderwerpen hadden hun voorkeur. Onder hun leiding verscheen het tijdschrift „Apollon" (1907-1917).

HUMANISTISCHE STICHTING SOCRATES

De Stichting is in het leven geroepen

- om de doordenking van de wetenschappelijke en culturele achtergrond van het moderne humanisme te bevorderen,
- om de mogelijkheden te scheppen voor een uitwisseling van gedachten omtrent de fundamentele vragen waarvoor het humanisme geplaatst wordt,
- Om door publikaties op wetenschappelijk niveau het moderne humanisme te verdiepen en te verbreiden.

Vormen van deelneming:

a. donatie van tenminste *f* 30,— per jaar ter ondersteuning van de bijzondere leerstoelen,
b. contributie van tenminste *f* 15,— per jaar.

Donateurs worden tevens als contribuanten beschouwd.

De stichting geeft uit

rekenschap

driemaandelijks tijdschrift voor wetenschap en cultuur, onder redactie van prof. dr. J. C. BRANDT CORSTIUS, prof. dr. H. FREUDENTHAL, mr. M. KNAP, P. KRUG, dr. J. VAN LONDEN, prof. dr. J. P. VAN PRAAG, prof. dr. B. W. SCHAPER, P. SPIGT, drs. R. TIELMAN.

Het abonnement loopt van 1 januari t/m 31 december. Abonnementsprijs *f* 25,—; losse nummers *f* 6,25.

Het adres van de Stichting Socrates en van de redactie en administratie van Rekenschap:
Oudegracht 152 - Postbus 114 - Utrecht. Telefoon (030) 318145.

Voor betalingen van donaties, contributies en abonnementsgelden giro 58.22.93 t.n.v. de Humanistische Stichting Socrates.